

Claude Lévi-Strauss

Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji

metis

Claude Lévi-Strauss

Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji

1908 doğumlu. 1934-37 yılları arasında Brezilya'da Sao Paulo Üniversitesi'nde sosyoloji profesörlüğü yaptı ve ilk saha çalışmalarını da burada gerçekleştirdi. 1941-45 arası New York'ta New School for Social Research'te ders verdi. "L'analyse structurale en linguistique et en anthropologie" (Dilbilim ve Antropolojide Yapısal Çözümleme) adlı tartışma açıcı makalèsini bu dönemde yayımladı (1945). 1950-79 yılları arasında Paris Üniversitesi Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nda sosyal antropoloji çalışmaları yöneticisi olarak görev aldı. 1959-82 yılları arasında Collège de France'ta yine antropoloji kürsüsünde eğitim verdi. Brezilya'nın yanı sıra, bugünkü Bangladeş'te de alan çalışmaları yapan Lévi-Strauss, 1973'te Académie Française üyeliğine seçildi. 2009'da aramızdan ayrıldı.

Başlıca yapıtlan arasında *Les structures élémentaires de la parenté* (1949); *Race et Histoire* (1952, *Irk, Tarih ve Kültür*, Metis, 1994); *Tristes Tropiques* (1955, *Hüzünlü Dönenceler*, YKY, 1994); *Anthropologie structurale* (I. Cilt 1958, II. Cilt 1973); *La Pensée sauvage* (1962, *Yaban Düşünce*, Hürriyet Vakfı Yay., 1984, YKY, 2000); *Mythologiques*, I. Cilt: *Le Cru et le Cuit* (1964), II. Cilt: *Du miel aux cendres* (1967), III. Cilt: *L'origine des manières de table* (1968), IV. Cilt: *L'Homme nu* (1971); *Le Regard éloigné* (1982), *La parole donnée* (1984), *Regarder, écouter, lire* (1993) kitaplarını sayabiliriz.

2014'te yazarın 1989-2000 yılları arasında İtalyan *La Republica* gazetesine yazdığı yazılardan oluşan *Hepimiz Yamyamız*'ı yayımladık.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Modern Dünyanın Sorunları
Karşısında Antropoloji
Claude Lévi-Strauss

Fransızca Basımı:
L'Anthropologie face aux problèmes
du monde moderne
Éditions du Seuil, 2011

© Éditions du Seuil, 2011

Maurice Olender'in yönetimindeki
La Librairie du XXIe siècle koleksiyonu

Orijinal eserin editörü Maurice Olender, yayıma hazırlık çalışmalarındaki cömert ve dikkatli yardımları için Monique Lévi-Strauss'a teşekkür etmektedir.

Kitabın ana bölüm başlıkları Claude Lévi-Strauss'a aittir; altbaşlıklar ise Maurice Olender tarafından eklenmiştir.

Türkçe Yayım Hakları © Metis Yayınları, 2011
Çeviri Eser © Akın Terzi, 2011

İlk Basım: Mart 2012
İkinci Basım: Haziran 2014

Yayıma Hazırlayan: Savaş Kılıç

Kapak Tasarımı: Emine Bora
Kapak Fotoğrafı: Kundaklama örnekleri, kolaj, 2012

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-860-6

Claude Lévi-Strauss

Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji

Önsöz: Maurice Olender

Çeviren: Akın Terzi

metis

İçindekiler

ÖNSÖZ 9

I. BATI'NIN KÜLTÜREL ÜSTÜNLÜĞÜNÜN SONU 11

Başkalarından Öğrenmek 13

Münferit ve Tuhaf Olgular 16

Ortak Payda 21

"Otantiklik" ve "Otantik Olmamak" 26

"Sahip Olduğum Batılı Perspektif" 32

"Optimum Farklılık" 38

II. ÇAĞDAŞ DÜNYANIN ÜÇ BÜYÜK SORUNU: CİNSELLİK, EKONOMİK GELİŞME VE MİTİK DÜŞÜNCE 43

Biyolojik Baba, Biyolojik Anne ve Toplumsal Nesep 46

Yapay Üreme: Bakire Kadınlar ve Eşcinsel Çiftler 50

Çakmaktaşından Seri Üretime 55

"Doğa"nın Muğlak Karakteri 60

"Bizim Toplumlarımızın Doğasında Değişim Var" 63

Bilimsel, Tarihsel ve Mitik Düşünceler Arasında Ne Tür Yakınlıklar Vardır? 68

III. KÜLTÜREL FARKLILIĞIN TAKDİR EDİLMESİ: JAPON KÜLTÜRÜNDEN ÖĞRENDİKLERİMİZ 75

Antropologlar ve Genetikçiler 77

"Irk": Uygunsuz Bir Terim 82

Farklılığın Yol Açtığı İnfial Hissi 86

"Kusurlu Olanın Sanatı" 91

Kültürel Görecilik ve Ahlaki Yargı 96

ÖNSÖZ

CLAUDE LÉVI-STRAUSS, elinizdeki kitabı oluşturan üç bölümü 1986 ilkbaharında gerçekleştirdiği dördüncü Japonya gezisinde yazmıştır: İşizaka Vakfı'nın davetlisi olarak Tokyo'da sunduğu üç konferansın metninden oluşuyor bu üç bölüm. Derleme için seçtiği başlık da *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*.

Çalışmalarındaki ana temaları açıklığa kavuşturmak, yorumlamak ve bunlara güncellik kazandırmak amacıyla, kendi çalışmalarından serbestçe yararlanıyor Lévi-Strauss. Kendisine ün kazandıran çeşitli metinleri yeniden yorumluyor, kafasını hâlâ meşgul eden belli başlı toplumsal konuları, özellikle de "ırk", tarih ve kültür arasındaki ilişkileri tekrar ele alıyor. Bunun yanı sıra, baştan aşağı değişim geçiren bir dünyadaki yeni hümanizm biçimlerinin muhtemel geleceği üstüne düşünüyor.

Okurlar burada Claude Lévi-Strauss'un çalışmalarının temelini oluşturan meselelerle yeniden karşılaşırken, yeni kuşaklar ünlü antropoloğun ortaya koyduğu gelecek tasavvurunu keşfedebilirler. Yeni "demokratik hümanizm" olarak antropolojinin önemine parmak basan Claude Lévi-Strauss, "Batı'nın kültürel açıdan üstünlüğünün son bulması" üzerine, kültürel görecilik ile ahlaki yargı arasındaki ilişkiler üzerine kafa yoruyor. Küreselleşmiş bir toplumun sorunlarını incelerken, aynı zamanda iktisadi teamüller, yapay üreme yöntemleriyle ilgili meseleler, bilimsel düşünce ile mitik düşünce arasındaki bağlantıları da sorguluyor.

Sonuç olarak, XXI. yüzyıla girmeye hazırlandığımız yıllarda verdiği bu üç konferansta Claude Lévi-Strauss, dünyaya ait can alıcı meselelere dair, çeşitli "ideolojik patlama" biçimleri arasındaki ilişkiler ve köktenci düşünce sistemlerinin evrimine dair kaygılarını ortaya koyuyor.

Lévi-Strauss'un dünyaca ünlü çalışmaları, geleceğe bakan bir düşünce laboratuvarı teşkil ediyor günümüzde.

Şüphesiz ki elinizdeki kitap, öğrenciler ve genç nesiller için, Claude Lévi-Strauss'un duyarlı dünya anlayışına son derece iyi bir giriş sağlayacaktır.

Maurice Olender

I

Batı'nın Kültürel Üstünlüğünün Sonu

1977'DEN BU YANA önemli pek çok kişinin katıldığı konferanslara bu yıl beni davet ederek bana büyük bir onur veren İşizaka Vakfı'na teşekkürlerimi sunarak başlamak istiyorum sözlerime. Günümüzde insanlığın karşı karşıya kaldığı temel sorunları antropolojinin, ömrümü adadığım bu disiplinin, nasıl ele aldığı konusunu işlememi önerdikleri için de ayrıca teşekkür ediyorum.

Antropolojinin bu sorunlara kendi perspektifinden nasıl baktığını anlatmakla başlayacağım söze. Ardından da antropolojinin ne olduğunu tarif etmeye çalışıp, çağdaş dünyanın sorunlarına, bunları tek başına çözme iddiası olmasa da daha iyi idrak etme umudu taşıyarak nasıl özgün bir bakış açısıyla baktığını göstermeye uğraşacağım.

Başkalarından Öğrenmek

Yaklaşık iki yüzyıldır, Batı uygarlığı kendini, ilerleyen bir uygarlık diye tanımlamaktadır. Aynı ideali benimsemiş olan diğer uygarlıklar, Batı uygarlığını örnek almak zorunda olduklarına inanmışlardır. Bilim ve tekniğin hiç durmamacasına ilerleyeceğine ve insanları daha güçlü ve mutlu kılacağına dair; XVIII.

yüzyılda Fransa'da ve ABD'de ortaya çıkan siyasi kurumların, toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve bunları esinleyen felsefenin, toplumun her üyesine, kişisel hayatlarında daha fazla özgürlük, kamusal işlerin yönetiminde de daha fazla sorumluluk kazandıracağına dair ortak bir inanç beslemişlerdir. Değer yargılarının, estetik duyarlılığın, kısacası doğruya, iyiye ve güzele duyulan sevginin, karşı konulması imkânsız bir atılımla çoğalıp yayılacağına ve meskûn dünyayı baştan başa ele geçireceğine inanmışlardır.

Yaşadığımız çağda dünyada sahnelenen olaylar, bu iyimser görüşlere ters düşmüştür. Totaliter ideolojiler yaygınlaşmış, dünyanın pek çok bölgesinde yaygınlaşmaya da devam etmektedir. Milyonlarca insan katledilmiş, korkunç soykırımlara maruz kalmıştır. Barış ortamı sağlandığındaysa, bilim ve tekniğin insanlığa zararı dokunmayacağı düşüncesine, XVIII. yüzyılda doğan felsefi ilkelerin, siyasi kurumların ve toplumsal hayat tarzlarının, insanlık durumuna bağlı büyük sorunlara nihai çözümler sunduğuna artık şüpheyle yaklaşılmıştır.

Bilim ve teknik, fiziksel ve biyolojik dünyaya dair bilgimizi muazzam ölçüde artırmıştır. Hiç kimsenin şüphesi yok, daha yüz yıl önce bunlar doğa karşısında güç kazandırmıştı bize. Bununla beraber, bu gücü kazanmak için ödemek zorunda kaldığımız bedelin büyüklüğünü yeni yeni anlıyoruz. Bu başarıların zararlı etkilerde bulunup bulunmadığını anlama meselesi gitgide önem kazanıyor. Bu başarılar, insanların eline muazzam imha araçları veriyor ve kullanılmasalar dahi, bu araçlar sırf varlıklarıyla türümüzün hayatta kalma şansını tehdit ediyorlar. Gitgide daha sinsi bir hal alsa da gerçek olan şu ki türümüzün hayatta kalması en temel şeylerin —toprağın, havanın, suyun, doğal kaynakların zenginliği ve çeşitliliğinin— azalması ya da kirlenmesi yüzünden de tehdit altında.

Nüfus, kısmen tıptaki ilerlemeler sayesinde, öyle bir nokta-

ya ulaştı ki dünyanın pek çok bölgesinde, kıtlığın pençesine düşmüş toplulukların en temel ihtiyaçlarını bile karşılamaktan âciziz artık. Kaldı ki insanların geçiminin temin edilebildiği yerlerde de, her geçen gün daha çok insana iş olanağı sağlayabilmek için devamlı daha çok üretim yapmak gerektiğinden, bir dengesizlik kendini belli ediyor. Haliyle, giderek hiç bitmeyecek bir üretimi artırma yarışına sürüklendiğimizi hissediyoruz. Üretim tüketimi, o da daha çok üretimi zorunlu kılıyor. Sanayinin dolaylı ya da dolaysız ihtiyaçları yüzünden, gitgide daha büyük insan toplulukları arzulanıyor adeta. Bu topluluklar devasa kentsel yerleşim yerlerinde toplanıyor, bu yerler de yapay ve insanlık dışı bir varoluş dayatıyor insanlara. Demokratik kurumların işleyişi ve sosyal güvenlik ihtiyaçları, her yeri istila eden, toplumsal yapıya sülük gibi yapışıp onu felç eden bir bürokrasiye yol açıyor. Bu modele göre inşa edilen modern toplumların çok geçmeden yönetilemez hale gelip gelmeyeceğini sorgulamaya başladık artık.

Keza uzun zamandır bel bağlanan, asla sekteye uğramayacak bir maddi ve manevi ilerlemeye duyulan inanç da en büyük krizini yaşıyor. Batı tipi uygarlık, vaktiyle kendi kendisi için geliştirdiği modeli yitirdi ve bu modeli diğer uygarlıklara artık sunamıyor. Öyleyse, gözlerimizi başka yöne çevirip, insanlık durumu hakkındaki tefekkürlerimizin hapsolduğu geleneksel çerçeveleri genişletmemizin zamanı gelmedi mi? Uzun zamandır içine sıkışıp kaldığımız dar ufka ait toplumsal deneyimlerden daha çeşitli ve farklı deneyimleri bu tefekkürlere dahil etmemiz gerekmiyor mu? Batı tipi uygarlıklar, kendi köklerinde doğup filizlenecek bir şeyler bulamadığında, nispeten yakın bir zamana kadar etkisi altına alamadığı ve uzun zaman hor gördüğü mütevazı toplumlardan, genel olarak insanlık, özel olarak da kendi hakkında bir şeyler öğrenemez mi? Son yirmi-otuz yılda düşünür, bilgin ve eylem insanlarının sorduğu ve —çağdaş dünyaya

odaklanan diğer sosyal bilimler cevap veremediğinden— antropolojiye yönelttikleri sorular bunlar işte. Peki, uzun zaman gölgede kalan ve bu sorular hakkında söyleyecek bir şeyleri olabileceğini fark ettiğimiz bu disiplin nedir?

Münferit ve Tuhaf Olgular

Zamansal ve mekânsal olarak ne kadar farklı örnekler ararsak arayalım, insanların sürdürdükleri hayat ve faaliyetler ortak özellikler gösteren çerçevelerde yer alır. İnsanların dil yetisiyle donanmış olduğunu görürüz hep. Toplum içinde yaşarlar. Türün devamlılığı rastlantıya bırakılmamıştır, biyolojik olarak yaşama şansına sahip birtakım birleşmeleri yasaklayan belli kurallara tabidir. İnsan araçlar üretir ve bunları değişik tekniklerle kullanır. Toplumsal hayatı kurumsal birlikler içinde ortaya çıkar ve bu birliklerin içeriği bir topluluktan öbürüne değişiyor olsa da genel biçimi sabittir. Ekonomik, eğitsel, siyasal, dinsel birtakım işlevler farklı usullerle düzenli olarak yerine getirilir.

En geniş anlamıyla antropoloji, kendini "insan fenomenini" incelemeye adamış disiplindir. Şüphesiz ki insan fenomeni, doğal fenomenler kümesinin bir öğesidir. Gelgelelim, hayvan hayatının diğer biçimlerine nazaran, bağımsız şekilde incelenmeyi hak eden sabit ve özgül özellikler gösterir.

Bu bakımdan antropolojinin, insanlık kadar eski olduğunu söyleyebiliriz. Tarihsel kanıtlara sahip olduğumuz çağlar için, bugün antropoloji diye niteleyebileceğimiz bir türe ait olan meseleler, Büyük İskender'e eşlik eden vakanüvislerin yanı sıra Ksenofon, Herodotos, Pausanias'ta ve —daha felsefi bir bakış açısından— Aristoteles ve Lucretius'ta da karşımıza çıkar.

Arap dünyasındaysa, XIV. yüzyılda büyük seyyah İbni Battuta ile tarihçi ve filozof İbni Haldun, özgün bir antropolojik an-

layış ortaya koyar; keza yüzyıllar öncesinde Çinli Budist keşişler, Hindistan'a yolculuk edip oradaki insanların dinlerini belgelemiş, Japon keşişler de aynı amaçla Çin'i gezmişlerdir.

Söz konusu çağda, Japonya ile Çin arasındaki ilişkiler, bilhassa Kore aracılığıyla gerçekleşmiştir. Antropolojik merak Kore'de MS. VII. yüzyıldan beri mevcuttur. Vakayinamelerde yazılanlara bakılırsa, Kral Munmu'nun üvey kardeşi başbakanlık görevini, halkın nasıl yaşadığını incelemek amacıyla evvela kimliğini gizleyerek krallıkta yolculuğa çıkmak koşuluyla kabul etmiştir. Burada ilk etnografik araştırmaya tanık oluyoruz; gerçi, doğrusunu söylemek gerekirse, günümüzün etnografları, söz konusu Koreli yönetici gibi, oralı ev sahibinin hediye ettiği alımlı bir cariyeyle yataklarını paylaşmıyorlar pek! Kore'deki vakayinamelerde, Çin ve Kore krallığındaki halkların âdetleri üzerine kitaplar yazan bir keşişin oğlunun tam da bu sebeple, bu krallığın on yüce bilgesi arasında yer aldığı yazmaktadır.

Ortaçağda Avrupa, önce haçlı seferleri, ardından da XIII. yüzyılda papa ve Fransa kralı tarafından Moğollara gönderilen elçilerin anlatıları aracılığıyla Doğu'yu keşfeder; özellikle de XIV. yüzyılda Marco Polo'nun Çin'e yaptığı uzun yolculuklar sayesinde. Rönesans'ın başlarında, antropolojik düşünceyi doğuracak envai çeşit kaynağı fark etmeye başlıyoruz: Örneğin Doğu Avrupa ve Akdeniz'deki Türk istilalarının çanak tuttuğu literatürü; ortaçağ folklorundaki fantaziler, "Plinius'un ırkları" hakkında antikçağ fantazilerinin devamı niteliğindedir; bu fantazilere böyle denmesinin sebebi, MS. I. yüzyılda Yaşlı Plinius tarafından *Naturalis Historia*'da incelikle tasvir edilmiş olmalarıdır: Anatomi ve âdetleri gereği vahşi ve korkunç halklardır bunlar. Bu tür fantaziler Japonya'da da eksik değildir ve, şüphesiz Japonya dünyanın geri kalanından bile isteye kopuk olduğu için, bu tür fantaziler halkın zihninde çok daha uzun süre yaşamıştır. Japonya'ya ilk ziyaretim sırasında, 1789'da yayımlanan

Zoho Kunmo Zui adlı bir ansiklopedi hediye edilmişti bana. Coğrafya kısmında, aşırı uzun kollara ya da bacaklara sahip veya dev boyutlarda egzotik halkların gerçek olduğu sanılıyordu...

Aynı çağda, dünyadan daha çok haberdar olan Avrupa, XVI. yüzyıldan beri, büyük keşifler sayesinde Afrika, Amerika ve Okyanusya'dan gelen, somut dayanakları olan çok büyük miktarda bilgi toplamıştır. Çok geçmeden, bu seyahatnameler Almanya, İsviçre, İngiltere ve Fransa'da çok moda olur. Bu muazzam seyahat literatürü, Fransa'da Rabelais ve Montaigne'le başlayan ve XVIII. yüzyıldan itibaren bütün Avrupa'ya yayılan antropolojik düşünceyi besleyecektir.

Japonya'da da bu düşüncenin yansımalarını, uzak ülkelerle ilgili doğrudan bilgilerin olmaması yüzünden, hayali diye sunulan seyahatlerde buluyoruz. Oe Bunpa'nın "tarımı bilmeyen, kurumuş bitki kökleriyle beslenen, başlarında kral bulunmayan ve ok kullanmakta en maharetli olanları hemen efendileri telakki eden" yerlilerin yaşadığı Haraşirya'ya —ki bununla kastedilen aslında Brezilya'dır— yaptığı hayali yolculuk buna bir örnektir. Metin, iki asır önce, Montaigne'in bir denizci tarafından Fransa'ya getirilen Brezilyalı yerlilerle konuştuktan sonra anlattıklarına çok benzer.

Günümüzde icra ettiğimiz haliyle antropolojik araştırmanın başlangıcını XIX. yüzyıla yerleştirsek de, bu araştırmayı ilk harekete geçiren gücün, antikacılara özgü merak olduğunu söyleyebiliriz. Büyük klasik disiplinlerin —üniversite kürsülerinde imtiyazlı bir yere sahip olan tarih, arkeoloji, filoloji ve bilimin— arkalarındaki her tür kalıntıyı, artığı unuttuğuna dikkat çekilmiştir. Meraklı kişiler, diğer ilimlerin hor görerek düşünsel çöplüklerine attığı bu bilgi kırıntılarını, parça parça olmuş meseleleri, göz alıcı ayrıntıları adeta eskiciler gibi toplamaya girişmiştir.

Şüphesiz ki başlangıçta antropoloji bu münferit ve tuhaf ol-

guların derlenmesinden başka bir şey değildi. Bununla beraber, bu kalıntıların, bu artıkların evvelce zannettiğimizden çok daha önemli olduğunu yavaş yavaş fark etmiştik. Sebebini anlamak da zor değil.

Başkalarına baktığında, onlarda kendisine benzeyen şeyler insana çarpıcı gelir. Tarihçiler, arkeologlar, felsefeciler, ahlakçılar ve yazarlar, kısa süre önce keşfedilmiş halklardan, insanlığın geçmişine dair sahip oldukları inançları onaylamalarını istemişlerdir öncelikle. Rönesans'taki büyük keşifler sırasında, ilk seyyahların anlatılarının niçin şaşkınlık yaratmadığını açıklayan da budur: Yeni dünyaların keşfedilmesinden ziyade, eski çağlara ait geçmişin yeniden bulunduğuna inanılmıştır. Barbar halkların hayat tarzları, Kitabı Mukaddes'te, Yunan ve Latin yazarlarında tasvir edilen cennet bahçesi, altın çağ, gençlik pınarı, Atlantis ya da Mutlular Adası, vb.'nin gerçek olduğunu göstermiştir.

Hatta insanları incelerken çok önem taşıyan farklılıklar görmezden gelinmiş, yadsınmıştır. Zira sonraları Jean-Jacques Rousseau'nun kaçınılmaz olarak dediği gibi, "ortak özellikleri keşfetmek için, önce farklılıkları incelemek gerekir".

Ayrıca bir şey daha keşfedilecektir: Bu münferit ve tuhaf şeyler, dikkati çeken ve başlı başına önemli telakki edilen fenomenlerden çok daha uyumlu bir düzene sahiptir kendi aralarında. Farklı toplumlarda cinsiyetler arasındaki işbölümü tarzları (Belli bir toplumda, çömlekçilikle, dokumacılıkla ya da çiftçilikle uğraşanlar erkekler mi, yoksa kadınlar mıdır?) gibi gözardı edilen ya da pek incelenmeyen olgular, evvelce erişebildiğimizden çok daha sağlam temeller üzerinde, toplumları birbirleriyle karşılaştırmaya ve sınıflandırmaya imkân tanır.

İşbölümünden bahsettim; kaldı ki ikamet kurallarından da bahsedebilirdim. Örneğin evlilik gerçekleştiğinde, genç çift nerede yaşamaktadır? Erkeğin ailesiyle mi, kadının ailesiyle mi? Yoksa ayrı bir yerde mi?

Keza, nesep ve evlilik kuralları uzun zaman gözardı edilmiş, fazlasıyla değişken ve anlamsız görünmüşlerdi. Dünyadaki halkların büyük kısmı, niçin kuzenleri, iki erkek kardeşten [amca çocuğu] ya da iki kız kardeşten [teyze çocuğu] mi oldukları, yoksa erkek kardeş ile kız kardeşten [dayı veya hala çocuğu] mi olduklarına göre iki kategoriye ayırmaktadır? Bu durumda, niçin birinci tip kuzenler arasındaki evlilikler yasaklanırken, ikinci tip kuzenler arasındaki evlilikler, dayatılmıyor olsa da, hoş görülmektedir? Ayrıca neden neredeyse bir tek Arap dünyası, bu kurala istisna oluşturmaktadır?

Keza beslenme yasakları konusunda da dünya üzerinde hiçbir halk yoktur ki şu ya da bu besin grubunu yasaklayarak özgünlüğünü teyit etmesin: Çinliler için süt, Yahudiler ve Müslümanlar için domuz eti, Amerika'daki bazı kabileler için balık, bazıları için de geyik eti, vb.

Bütün bu münferit olgular, halklar arasında pek çok farklılık meydana getirir. Gelgelelim bu farklar, ancak bunları bütün halklarda gözlemleyebildiğimiz takdirde karşılaştırılabilir. Antropologların lüzumsuz gibi görünen farklara ilgi duymasının nedeni budur: Söz konusu farklar, zoologların ve botanikçilerin doğal türleri sınıflandırmak için kullandıklarına benzeyen bir düzeni toplumların çeşitliliğine uygulayarak, antropologların nispeten yalın sınıflandırmalara ulaşmasını sağlar.

Bu bakımdan, en etkili araştırmalar, nesep ve evlilik kurallarıyla ilgili olanlardır. Antropologların incelediği toplumlar, yirmi-otuz kişiden, yüzlerce, hatta binlerce kişiye kadar, çok farklı insan mevcutlarına sahip olabilir. Gelgelelim, bizimkilere kıyasla, bu toplumlar çok küçük ölçeklidir, öyle ki bunlardaki insan ilişkileri kişisel bir mahiyete sahiptir. Bu durumu en iyi ortaya koyan şey de, yazısız toplumlarda fertler arasındaki ilişkilerin akrabalık temelinde tasavvur edilmesi eğilimidir: Bu toplumlarda herkes birbirinin ağabeyi, kız kardeşi, kuzeni, kuzini,

amcası, teyzesi ve benzeridir. Şayet birinin akrabası değilsek, yabancıyız, dolayısıyla da potansiyel düşmanız demektir. Soyağacı araştırmasına bile gerek yoktur: Bu tür pek çok toplumdaki yalın kurallar her ferdin, doğuştan hangi kategoriye ait olacağının belirlenmesine imkân tanır ki bu kategoriler arasında da akrabalık bağlarına karşılık gelen bağlar başat rol oynar.

Ama teknik ve ekonomik seviyeleri ne kadar mütevazı, toplumsal âdetleri ve dinsel inançları ne kadar farklı olursa olsun, akraba olan fertler arasında izin verilen ve yasaklanan birleşmeleri ayırt etmek için akrabalıkla ilgili bir söz dağarcığı ve evlilik kuralları olmayan hiçbir toplum yoktur. O halde, toplumları birbirlerinden ayırt etmek ve her birini sınıflandırmada uygun bir kümeye yerleştirmek için başvurulabilecek ilk yol bu noktada çıkıyor karşımıza.

Ortak Payda

Peki antropologların incelemek için tercih ettiği ve, bizlerin de âdet olduğu üzere, "ilkel" (günümüzde pek çok kişinin kullanmayı reddettiği, ama her halükârda açık seçik tanımlanması gereken bir sözcük bu) diye nitelediğimiz bu toplumlar ne tür toplumlardır?

Yazı sistemi ve mekanik araçlardan yoksun oldukları için, bizim toplumlarımızdan esaslı şekilde farklı olan insan topluluklarına genellikle bu adı veririz; ama bazı temel gerçekleri de unutmamak lazım: Bu toplumlar, şüphesiz ki insanlığın toplam olarak yaşadığı sürenin yüzde 99'una, coğrafi açıdan da, yakın bir zamana kadar, yeryüzünün meskûn alanlarının dörtte üçüne tekabül eden bir tarihsel dönem ve mekânda insanların nasıl yaşamış olduğunu kavramak için başvurulabilecek yegâne modeli sunar.

Nedir ki bu toplumların bize öğrettiği şey, uzak geçmişimizin safhalarını bize gösterebilecek olmalarına bağlı değildir pek. Daha ziyade, genel bir hali, insanlık durumunun ortak paydasını gösterirler. Bu açıdan bakıldığında, istisna oluşturanlar, aslında Batı ve Doğu'daki gelişmiş uygarlıklardır.

Doğrusu, etnolojik araştırmalar ilerledikçe, gelişmemiş, evrim sürecinden "dışlanmış", kıyıda köşede kalmış ve yok olmaya yazgılı addedilen bu toplumların, özgün toplumsal yaşam biçimleri teşkil ettiğine gitgide daha çok ikna oluyoruz. Bu toplumlar dışarıdan müdahale edilmediği müddetçe, yaşamlarını kusursuz şekilde sürdürebilmekteler.

İmdi, bunların çerçevelerini daha iyi çizmeye çalışalım.

Bu toplumlar, en uç durumda yirmi - otuz kişi ila iki - üç yüz kişilik küçük topluluklardan oluşur; yaya olarak birkaç günde gidilebilecek uzaklıktadırlar birbirlerinden; nüfus yoğunlukları da kilometrekare başına 0.1 kişi civarındadır. Nüfus artış oranı çok düşüktür; % 1'in epey altındadır, öyle ki doğum oranı ile ölüm oranı neredeyse birbirine eşittir. Sonuç olarak, bu toplumların nüfusunun değiştiği pek söylenemez. Nüfusun sabit kalması, bilinçli ya da bilinçsiz farklı yollarla sağlanır: Loğusalık dönemindeki cinsel tabular, kadınlardaki fizyolojik ritmin yeniden düzene girişini geciktiren uzun emzirme dönemi. İncelenen bütün vakalarda çarpıcı olan husus şudur: Nüfustaki artış, topluluğun yeni esaslarla yeniden organize olmasına yol açmaz. Topluluk, nüfusça arttığında, bölünür ve öncekiyle aynı nüfus düzenine sahip olan iki küçük topluluk meydana getirir.

Bu küçük topluluklar, bulaşıcı hastalıkları bertaraf etmek konusunda kendiliğinden bir yeteneğe sahiptir. Epidemiologlar bunun sebebini şöyle açıklamıştır: Bu hastalıklara sebep olan virüsler, her bireyde ancak belli bir süre boyunca yaşayabilir ve bu yüzden de nüfusun tamamına bulaşabilmeleri için sürekli yayılmaları gerekir. Bu durum, yıllık doğum oranı yeterince yük-

sek olduğunda mümkündür ki bu da ancak yüz binlerce kişiden oluşan bir nüfus yoğunluğunda gerçekleşebilir bir koşuldur.

Şunu da eklemek gerek: Yanlış yere batıl inanç addettiğimiz inanç ve teamüllere sahip halkların yaşadığı karmaşık ekolojik ortamlarda, doğal kaynaklar gözetildiğinden, çok sayıda bitki ve hayvan türü bulunur. Ancak, tropik bölgelerdeki her bir toplulukta, birimkareye düşen insan sayısı azdır; bu durum bulaşıcı türler ya da parazitler için de geçerlidir: Dolayısıyla çeşit çeşit enfeksiyon mevcut olmakla beraber, bunlar klinik düzeye pek ulaşmaz. AIDS denen hastalık bu duruma güncel bir örnek oluşturuyor. Afrika'nın tropik kısımlarındaki birkaç bölgede tutunmuş ve muhtemelen binlerce yıldır yerli topluluklarla dengeli bir halde varlığını sürdürmüş olan bu viral hastalık, tarihin bir cilvesi sonucunda, nüfusça çok daha büyük toplumlara sirayet ettiğinde esaslı bir risk olup çıkmıştır.

Bulaşıcı olmayan hastalıklar ise, genelde pek çok sebeple görülmez: Çokça fiziksel aktivite yapılması; besin konusunda, yağca fakir, lif ve mineralce zengin ve yeteri kadar protein ve kalori sağlayabilen yüzlerce, bazen daha da fazla hayvan ve bitki türünden, tarımcı topluluklara kıyasla çok daha fazla yararlanılması gibi. Obezite, yüksek tansiyon ve kalp-damar hastalıklarının olmayışının sebebi de bu işte.

O halde, XVI. yüzyılda Brezilya yerlilerini ziyaret eden bir Fransız seyyahın, —alıntılayacak olursam— "bizlerle aynı öğelerden meydana gelen" bu yerlilerin "cüzam, felç, letarji, yenirceli hastalıklar, ülser ya da deride ve vücudun dışında görülen diğer bedensel rahatsızlıklara hiçbir zaman yakalanmamış olması" karşısında hayranlık duymuş olmasında şaşılacak bir şey yoktur; halbuki Amerika'nın keşfinden yüz, yüz elli yıl sonra, Meksika ve Peru nüfusunun yüz milyon ila dört yüz - beş yüz milyonu, *conquistador*'ların saldırılarından ziyade, dışarıdan gelen hastalıklar sonucu can vermiştir; bu hastalıklar, sömürge-

cilerin dayattığı yeni hayat tarzları sonucunda daha da bulaşıcı bir hal almıştır: çiçek, kızamık, kızıl, tüberküloz, sıtma, grip, kabakulak, sarıhumma, kolera, veba, difteri, vb.

Öyleyse, bu toplumları tanıdığımızda çok yoksul olmalarına bakıp hor görecek olursak büyük bir hataya düşeriz. Yoksul olsalar da, bu toplumları çok değerli kılan husus, yeryüzünde bu toplumlardan evvelce yaşamış olan binlercesinin ve hâlâ da varlığını sürdüren yüzlercesinin *hazır deneyler* teşkil etmesidir: Sahip olageldiğimiz tek şey budur, zira doğa bilimleri alanında çalışan meslektaşlarımızın aksine, bizlerin toplum denen araştırma konusunu vücuda getirmesi ve laboratuvarda yaşatması mümkün değil. Bizim toplumlarımızdan son derece farklı olması sebebiyle, belli toplumlardan devşirilmiş, insanları ve ortaklaşa yarattıkları şeyleri incelememize imkân sağlayan bu deneyler, tarihin ve coğrafyanın çok çeşitli somut durumlara yerleştirdiği insan zihninin her defasında nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olur.

Gelgelelim bilimsel açıklamalar, "doğru basitleştirmeler" diyebileceğimiz şeylere dayanır. Bu açıdan, antropolojinin karşı karşıya olduğu bir mecburiyet bir artıya dönüşür. Az önce de söylediğim gibi, antropolojinin incelemek üzere seçtiği toplumların büyük kısmı sayıca küçük topluluklardır ve bunlar kendilerinin istikrarlı olduklarını düşünürler.

Bu egzotik toplumlar ile bunları inceleyen antropolog arasında belli bir uzaklık bulunur. Bu ayırıcı uzaklık yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda zihinsel ve ahlakidir de. Söz konusu uzaklık algımızı birtakım esaslı çerçevelere indirger. Şunu rahatlıkla söyleyebilirim: Sosyal ve beşeri bilimler kümesi içinde antropoloğun konumu, doğa bilimleri kümesi içinde en çok astronomun konumuna benzer. Zira astronomi antikitenin ilk dönemlerinden itibaren bilim olarak ortaya çıkabilmişse, henüz bilimsel bir yöntem var olmadığı halde göksel cisimlerin uzak-

lığı, basitleştirilmiş bir görüşün benimsenmesini mümkün kıldığı içindir.

İncelediğimiz fenomenler bizden son derece uzaktır. Dediğim gibi, öncelikle coğrafi bakımdan uzaktır, zira inceleme konularımıza ulaşmak için, yakın zamanlara kadar, haftalar, hatta aylar boyunca yolculuk etmemiz gerekmiştir. Ama her şeyden önce de bunlar psikolojik bakımdan uzaktır; ufak ayrıntılar olmakla beraber, dikkatimizi yönelttiğimiz bu sıradan olgular, bireylerin ya doğrudan doğruya ya da hiç farkında olmadığı nedenlere dayanır. Bizler dilleri inceleriz incelemesine ama, bu insanlar konuşurken ve anlaşırken kullandıkları kurallardan bihaberdir. Ayrıca bazı gıda maddelerini kabul edip bazılarını yasaklamamızın sebeplerinden, görgü kuralları ve adabın gerçek işlevleri ve kökeninden de bihaberizdir. Bir başka düzlemde, coğrafi uzaklığı artıran zihinsel uzaklığa rağmen çözümlemeye ve anlamaya çalıştığımız, kökleri bireylerin ve toplulukların bilinçaltının en derinlerine kadar uzanan bu olgulardır işte.

Araştırmacı ile araştırma nesnesi arasında bu tür bir fiziksel uzaklık bulunmayan kendi toplumlarımızda dahi, çok uzaklarda arayacağımız araştırma nesnelerine benzer fenomenler mevcuttur. Antropoloji sahip olduğu hakkı kullanarak, teamüller, hayat tarzları, uygulamalar ve tekniklerin tarihsel ve ekonomik çalkantılara maruz kalmadığı her yerde çalışır ve böylece de bunların, insan düşüncesi ve yaşamında, yok edici güçlere direnecek kadar derinlerde yatan bir şeylere karşılık geldiğine işaret eder; demek ki antropoloji —meşhur Japon antropolog Yanagida Kunio'nun *comin* adını verdiği— sıradan insanlara ait kolektif yaşamın, ister köylerde isterse şehirdeki mahallelerde olsun, öncelikle kişisel ilişkiler, aile bağları ve komşuluk ilişkilerine hâlâ bağlı olduğu her yerde —kısacası sözlü geleneğin varlığını sürdürdüğü küçük geleneksel ortamlarda— çalışır.

Batı Avrupa ile Japonya arasında gözlemlediğimiz simetrik

ilişkiler tipik görünüyor bana, zaten ikisinde de antropolojik araştırmalar aynı çağda —XVIII. yüzyılda— başlıyor; ama Batı Avrupa'da, uzun yolculukların verdiği güç, farklı farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlarken, o zamanlar kendi içine kapanmış olan Japonya'da antropolojik araştırmaların kökeni muhtemelen Kokugaku okuluna dayanıyordu; yüzyıl sonra Yanagida Kunio'nun muazzam çalışmaları hâlâ bu okulun izinden gidiyor gibi görünüyordu — en azından Batılı gözlemcilere. Keza XVIII. yüzyılda Kore'deki antropolojik araştırmalar da, Avrupa'daki gibi uzak diyarlardaki halklarla değil, Silhak okulunun gene Kore'deki kırsal hayat ve âdetlerle ilgili çalışmalarıyla başlamıştı.

Tarihçilerin uzun zaman ilgiye layık görmediği çeşitli küçük olguları derleyerek, yazılı belgelerdeki gedikleri ve yetersizlikleri doğrudan gözlemlerle gidererek, insanların hem kendi küçük topluluklarının geçmişini nasıl hatırladığını —ya da hayal ettiğini— hem de bugünü nasıl yaşadığını anlamaya çalışarak, özgün arşivler oluşturur ve —tekrar alıntılayacak olursak— Yanagida Kunio'nun *bunkagaku*, yani "kültür bilimi" dediği şeyi, kısacası antropolojiyi vücuda getiririz.

"Otantiklik" ve "Otantik Olmamak"

Antropolojinin ne olduğunu ve özgünlüğünü neyin oluşturduğunu daha iyi anlayabilecek aşamaya geldik artık.

Antropolojinin ilk tutkusu *nesnelliğe* ulaşmaktır. Burada söz konusu olan nesnellik, antropolojiye başvuran kişinin kendi inançlarını, tercihlerini ve önyargılarını soyutlamasına olanak sağlayan bir nesnellik değildir sadece. Bu tür bir nesnellik, bütün sosyal bilimlerde bulunur, aksi takdirde zaten bilim adını taşıyamazlardı. Antropolojinin iddia ettiği nesnellik çok daha öte-

lere uzanır. Antropoloji, gözlemcinin yaşadığı topluma ya da yaşadığı sosyal çevreye özgü değerleri aşmakla yetinmeyip, düşünce yöntemlerini de aşar: Yalnızca dürüst ve nesnel bir gözlemcinin değil, muhtemel bütün gözlemcilerin geçerli formülasyonlara ulaşmasını sağlar. O halde, antropolog duygularını bastırmakla kalmaz. Yeni zihinsel kategoriler kurar; günümüzde doğa bilimlerinin bazı dallarında karşılaştıklarımız gibi, kendi geleneksel düşüncesine yabancı olan, yeni zaman ve mekân, karşıtlık ve çelişki kavrayışlarının oluşturulmasına katkıda bulunur. Birbirlerinden çok uzak disiplinlerde ortaya çıkan aynı meseleler arasındaki bu tür ilişkileri, büyük fizikçi Niels Bohr çok iyi idrak etmiştir. 1939'da şunu yazmıştır Bohr: "Kültürler arasındaki geleneksel farklar (...) pek çok bakımdan, fiziksel deneylerin sonuçlarını betimlemek için kullanılabilecek çeşitli eşdeğerli usullere benzer."[1]

Antropolojinin ikinci tutkusu ise *bütünlüktür*. Toplumsal yaşamda öyle bir sistem tasavvur eder ki bütün yönleri birbirlerine organik bir bağla bağlıdır. Şunu kolaylıkla kabul eder: Belli bir fenomene ilişkin bilgiyi artırmak için, hukukçunun, iktisatçının, demografın, siyaset bilimcinin yaptığı gibi, bütünü parçalara ayırmak şarttır. Ama antropoloğun araştırdığı şey, ortak biçimdir, yani çok çeşitli toplumsal hayat tarzlarının ardında görülen değişmez özelliklerdir.

Fazlasıyla soyut görünebilecek değerlendirmeleri bir örnekle açıklamak üzere, bir antropoloğun Japon kültürünün belli veçhelerini nasıl kavradığına bakalım.

Şüphesiz ki Japon marangozların testere ve rendeyi, Batılı meslektaşlarının tam tersi şekilde kullandığını gözlemlemek için antropolog olmak gerekmez: Japon marangozlar testereyi

1. Niels Bohr, *Physique atomique et connaissance humaine*, Paris, Gallimard, "Folio Essais", no. 157, 1991, s. 33.

ve rendeyi dışa doğru iterek değil, kendilerine doğru çekerek kullanır. Bu olgu, vaktiyle, XIX. yüzyılın sonlarında, Basil Hall Chamberlain'e çok çarpıcı gelmiştir. Japon yaşam tarzı ve kültürü konusunda dirayetli bir gözlemci olan, Tokyo Üniversitesi'nden bu profesör, önemli bir filologdu aynı zamanda. *Things Japanese* (Japon İşi) adlı meşhur kitabında, başka pek çok olgunun yanı sıra bu olguyu da, "her şeyin altının üstüne getirildiği durum" diye çevirebileceğim, "*Topsy-turvidom*" başlıklı kısımda, özel bir önem atfetmediği bir tuhaflık diye kaydetmişti. Kısacası, iki bin dört yüz yıl önce, memleketlisi Yunanlara göre eski Mısırlıların her şeyi ters yaptığını belirten Herodotos'un yaptığından fazlasını yapmamıştı.

Japonca uzmanları da şu hususu tuhaflık olarak belirlemiştir: Kısa bir süre için ortadan kaybolan (postaneye mektup atmaya, gazete ya da sigara almaya giden) bir Japon rahatlıkla "*İtte mairimasu*" tarzında bir şey söyleyecektir; buna verilen cevap da "*İtte iraşşai*"dir. Benzer bir durumda Batı dillerindekinin aksine, vurgu gitme kararı değil, az sonra geri dönme niyeti üzerindedir.

Aynı şekilde, eski Japon edebiyatı üzerine çalışan bir uzman, yolculuğun burukluk yaratan ızdırap dolu bir deneyim gibi hissedildiğine ve yolcunun ülkeye dönme saplantısından kurtulamadığına parmak basacaktır. Keza, öyle görünüyor ki daha gündelik bir düzeyde, Japon aşçısı da Avrupa'dakinin aksine "yağa batırmak" demez, yağdan "çıkarmak" (*ageru*) der...

Antropolog bu küçük olguları bağımsız değişkenler, münferit şeyler olarak görmeye yanaşmayacaktır. Tersine bunlardaki ortak yönler karşısında hayrete düşecektir. Farklı alanlar ve koşullarda her şeyi kendine indirgemek ya da kendi içine kapanmak söz konusudur. "Benliği" özerk ve evvelce oluşturulmuş bir varlık olarak ortaya koymak yerine, sanki Japonlar kendi benliklerini dışarıdan yola çıkarak oluşturuyormuş gibi yapar

her şeyi. Böylece, Japon "benliği" temel bir veri gibi değil, kesin olmayan bir şekilde ulaşılmaya çalışılan bir sonuç gibi görünür. Descartes'ın ünlü önermesinin de söylediklerimi teyit ettiği üzere bunda şaşılacak bir yan yoktur: "Düşünüyorum, öyleyse varım" önermesinin Japoncaya çevrilmesi kesinlikle mümkün değil! Gündelik dil, zanaat teknikleri, yemekler, düşünce tarihi (*uçi*[2] sözcüğünün taşıdığı onlarca anlamı düşündüğümde bunlara yerel mimariyi de ekleyebilirim) gibi çok çeşitli alanlarda, sırf basitleştirmek adına "Batı ruhu" ile "Japon ruhu" diyebileceğim şeyler arasında, derin bir farklılık, daha doğrusu, değişmez farklılıkların oluşturduğu bir sistem ortaya çıkar ki bu da merkezcil hareket ile merkezkaç hareket arasındaki karşıtlık diye özetlenebilir. Bu şema, iki uygarlık arasındaki ilişkiyi daha iyi kavraması için antropoloğa çalışma hipotezi olarak hizmet edecektir.

Nihayetinde antropolog açısından, bütüncül bir nesnellik arayışı, bireysel bir bilinç için, fenomenlerin hâlâ anlam taşıdığı bir düzeye konumlanabilir ancak. Antropolojinin can attığı nesnellik ile diğer sosyal bilimlerin yetindiği nesnellik arasındaki temel farklardan biri işte burada yatar. Örneğin, iktisat ya da demografinin tasavvur ettiği gerçeklikler daha az nesnel değildir, ama bunların öznenin yaşantısında bir anlamının olması gerektiğini düşünmeyiz, zira öznenin yaşantısında değer, rantabilite, marjinal üretim ya da maksimum nüfus gibi şeylerle karşılaşılmaz. Bunlar, antropologları ilgilendiren toplulukların emaresi olan, kişisel ilişkiler ve somut bağlar alanının dışında yer alan soyut kavramlardır.

Yaşadığımız modern toplumlarda, başkalarıyla kurduğumuz ilişkiler, bütünsel deneyim ve öznelerin birbirlerini somut

2. Sözcük gündelik dilde, hem bina olarak ev, evin içi, aile, mahrem topluluk, hem de işyeri anlamına gelir.

olarak kavramaları üzerinde temellenmiş, tesadüfi ve parçalı ilişkilerden ibaret artık. Çoğunlukla bu ilişkiler, yazılı belgeler sayesinde yapılan dolaylı inşalardan doğuyor. Geçmişimizle kurduğumuz bağ, insanlarla canlı bir ilişki olmasını gerektiren sözlü gelenekten değil, kütüphanelerde toplanmış kitaplar ve diğer belgelerle, eleştirmenin bu metinlerin yazarlarını yeniden kurmaya yönelik çabaları sayesinde sağlanıyor artık. Günümüzde, çağdaşlarımızın büyük çoğunluğuyla çok çeşitli araçlar — yazılı belgeler ya da yönetsel mekanizmalar— yardımıyla iletişim kuruyoruz; bunlar temaslarımızı muazzam ölçüde artırıyor, ama aynı zamanda bu temaslara otantik olmayan bir mahiyet veriyor. Bu durum, yurttaşlar ile iktidarlar arasındaki ilişkilere de damgasını vuruyor artık.

Özerkliğin yitirilmesi, dolaylı iletişim biçimlerinin (kitap, fotoğraf, yazılı basın, radyo, televizyon) yaygınlaşması sonucunda iç dengenin bozulması, ilk olarak, iletişim teorisyenlerini meşgul eden meselelerde su yüzüne çıkmıştı. 1948'den başlayarak, bu meseleleri, von Neumann ile beraber sibernetiği, Claude Shannon'la beraber iletişim teorisini kuran büyük matematikçi Norbert Wiener'in yazdıklarında buluyoruz.

Antropoloğunkinden bambaşka temeller üzerinde akıl yürüten Wiener, temel eseri *Cybernetics: Control and Communication in the Animal and the Machine*'de (Sibernetik: Hayvan ve Makinede Kontrol ve İletişim, 1948) şunu belirtir: "Doğrudan birbirlerine bağlı olan küçük topluluklarda önemli ölçüde homeostaz* görülür; keza uygar bir ülkedeki çok gelişmiş topluluklar ya da ilkel kabilelerin köylerinde de öyle." Akabinde de şunu söyler: "O halde, sarsıcı etkilere maruz kalan büyük topluluklardaki insanların, bütün toplulukları meydana getiren insani

* Bir organizmanın içinde yaşadığı ortamla madde alışverişinde bulunarak kendi iç ortamını belli sınırlar arasında dengede tutması. *–ç.n.*

unsurlar bir yana, bilgiye, küçük topluluklardaki insanlara kıyasla, çok daha az erişebiliyor olmaları hiç de şaşırtıcı değildir."[3]

Hiç şüphe yok ki modern toplumlar otantiklikten büsbütün uzak değildir. Günümüzde modern toplumları incelemeye başlayan antropoloji bu toplumlarda *otantiklik düzeylerini* tespit etmeye ve ayırmaya girişmiştir. Bir köyü ya da büyük bir şehirdeki mahalleyi incelerken, antropoloğun bildik bir alan bulmasını sağlayan şey, buralarda herkesin hemen herkesi tanımasıdır. Antropolog beş yüz sakini olan bir köyde kendini rahat hisseder, halbuki büyük, hatta orta ölçekte bir şehir ona karşı koyar. Neden peki? Çünkü elli bin kişinin oluşturduğu topluluk ile beş yüz kişinin oluşturduğu topluluk aynı tarzda değildir. İlk durumda, iletişim esasen kişiler arasında ya da kişilerarası iletişim modeline göre kurulmaz. İletişim teorisyenlerinin diliyle konuşacak olursak, "vericiler" ile "alıcıların" sosyal gerçekliği, "kodlar" ve "aracıların" oluşturduğu karmaşıklığın ardında yitip gider.

Gelecekte, antropolojinin sosyal bilimler alanına yaptığı en önemli katkının, iki toplumsal varoluş tarzı arasında yaptığı şu ana ayrım olduğuna hükmedileceğine şüphe yok: İlkin geleneksel ve arkaik görülen, otantik toplumlara ait hayat tarzı; ve ilk tipin eksik olmadığı, ama tam anlamıyla otantik olmayan grupların, kendisi otantik olmayan çok daha geniş bir bütün içinden, adeta adacıklar gibi su yüzüne çıktığı, son zamanlarda görülen biçimler.

3. Norbert Wiener, *Cybernetics. Control and Communication in the Animal and the Machine*, Paris, Librairie Hermann & Cie, 1948, s. 187-8; Fr. çev. Paul Chemla.

Gelgelelim antropolojiyi, uzaklarda ya da yanı başımızda arayıp bulabileceğimiz hayatların incelenmesine indirgememek gerekir. Her şeyden önce önemli olan husus, söz konusu hayat tarzlarının arkaizmi değil, bunların kendi arasında ya da bizim hayat tarzlarımız haline gelenler arasında ortaya koyduğu farklılıklardır.

İlkel insanların âdetleri ve inançları konusunda yürütülen ilk sistematik çalışmaların 1850'den önceye gittiği söylenemez pek; bu tarihte Darwin biyolojik evrimciliğin temellerini atmıştı ve bunun karşısında da, Darwin'in çağdaşlarının zihninde, toplumsal ve kültürel evrim inancı yer alıyordu. "Zenci işi" ya da "ilkel" denen şeylerin estetik bir değerinin bulunduğunun kabul edilmesiyse, çok daha sonralara, XX. yüzyılın ilk çeyreğine rastlar.

Ancak, antropolojinin yeni bir bilim olduğu, modern insanın merakından türediği sonucuna varmak yanlış olur. Antropolojiyi perspektif içine yerleştirmeye, düşünce tarihinde ona bir yer tahsis etmeye çalıştığımızda ise, antropoloji yüzyıllar önce doğmuş olan ve hümanizm diye adlandırdığımız şeyin son derece genel bir ifadesi, son noktası gibi görünür.

Burada, izin verirseniz, sahip olduğum Batılı perspektiften bakayım kısa bir süreliğine. Avrupa'da, Rönesans insanları Yunan-Roma antikçağını yeniden keşfettiğinde ve Cizvitler okullar ve üniversitelerde eğitimi Latince üzerine kurduğunda, bu durum zaten antropolojik bir yaklaşıma tekabül etmiyor muydu? Şu biliniyordu ki bir uygarlık, karşılaştırma unsuru olarak başka bir uygarlığa ya da uygarlıklara başvurmadığı takdirde, kendi hakkında düşünce üretemezdi. Kendi kültürünü bilmek ve anlamak için, ona bir başka kültürün bakış açısından bakmayı öğrenmek gerekiyordu: Bir nevi, büyük Japon aktör Zeami'nin

bahsettiği, kendi oyununu değerlendirmek için, sanki seyirciymiş gibi kendine bakmayı öğrenmesi gereken NO aktörü gibi.

Doğrusu, bir yandan gözlemcinin kültüründen çok farklı kültürlere, dışarılara bakmaya, öte yandan da gözlemci açısından, sanki kendisi farklı bir kültüre aitmişçesine, kendi kültürüne uzaktan bakmaya dayalı olan antropolojik düşüncenin ikili özünü okurlara kavratmak amacıyla, 1983'te yayımlanan bir kitabıma koyabileceğim başlığı düşünüp durmuş, en sonunda da, Zeami okumalarının verdiği ilhamla *Uzaktan Bakış* adını seçmiştim. Japon kültürü uzmanı meslektaşlarımın yardımıyla, Zeami'nin aktörün kendisine sanki seyirciymiş gibi bakışını anlatmak için kullandığı *riken no ken* ifadesini Fransızcaya aktarmaktan başka bir şey yapmamıştım.

Keza Rönesans düşünürleri de kültürümüze başka bir açıdan bakmayı ve âdetlerimizle inançlarımızı farklı çağlar ve yerlerdekilerle karşılaştırmayı öğretmiştir bize. Kısacası, "yurdundan ayrılma tekniği" diye adlandırabileceğimiz şeyin araçlarını yaratmışlardır.

"Yerlici" denen Motoori Norinaga okulu, kendince, Japon kültürü ve uygarlığının has özelliklerini bulup çıkarmaya girişti̇ğinde, aynı şey Japonya için de söz konusu değil midir? Bu da Çin'le ateşli bir diyaloğa girilerek başarılmıştır. Motoori iki kültürü karşılaştırır ve bunu da kendi gözünde Çin kültürünün belli özellikleri —kendi tabirince "tumturaklılığı", Taoculuğun kesin ve keyfi önermelere düşkünlüğü— karşısında, Japon kültürünün özünü —itidal, sözü uzatmama, temkin, yöntemler konusundaki tutumluluk, dış dünyaya dair fanilik ve dokunaklılık duygusu (*mono no avare*), bütün bilgilerin göreli oluşu...— tanımlayarak gerçekleştirir.

Çin'i, Japon kültürünün özgüllüğünü teyit etme aracı olarak görme olgusu, 1830 dolaylarında Kuniyoşi ve Kunisada tarafından üretilen, Çin'i konu alan oymabaskılarda —*Suykoden* adlı

romandaki ve *Kanco*'dan alınan savaş konulu anlatılardaki resimlerde— çok manidar bir şekilde avamileştirilmiştir. Bunlarda *ukiyo-e* geleneğine çok uzak düşen, tumturaklılığa, coşkulu bir üsluba, doruk noktasına ulaşmış baroğa, giyime ilişkin ayrıntılardaki zenginliğe ve karmaşıklığa düşkün bir zevk belli eder kendini. Şüphesiz ki bu resimler eski Çin hakkında tarafgir bir yorum yansıtsa da etnografik olma niyetindeydiler.

Motoori'nin zamanında, Japonya'nın sadece Çin ve Kore hakkında dolaylı ya da dolaysız bir bilgisi vardı. Keza Avrupa'da da, klasik kültür ile antropolojik kültür arasındaki farklılık, bu iki devirde bilinen dünyanın boyutlarına dayalıydı.

Rönesans'ın başlarında, beşeri evren Akdeniz havzasıyla sınırlıydı. Dünyanın geri kalanının varlığına ancak şüpheyle yaklaşılabilirdi. Ama şu çoktan anlaşılmıştı ki hiçbir insan topluluğu, başka toplulukları göz önüne almaksızın kendini kavrayamazdı.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda, hümanizm coğrafi keşiflerin ilerlemesi sayesinde yayılır. Çin, Hindistan ve Japonya da bu tabloda yerini alır yavaş yavaş. Dikkatini günümüzde hâlâ hakkında çok az şey bilinen ya da gözardı edilmiş son uygarlıklara yönelten antropoloji, hümanizmi üçüncü evresine ulaştırır. Hiç şüphe yok ki son evre olacaktır bu, zira bunun akabinde insanlığın kendi hakkında, en azından yayılma alanı bakımından keşfedebileceği hiçbir şey kalmayacaktır (başka bir araştırma alanı, yani derinlemesine araştırma daha vardır ki bunun sonuna ulaşmaktan halen çok uzağız).

Meselenin bir yönü daha var. İlk iki hümanizm —önce Akdeniz dünyasıyla sınırlı olan, sonrasındaysa Doğu ve Uzakdoğu'yu da içine alan hümanizm— kapsamlarının hem yüzeysel hem de doğal bakımdan sınırlı olduğunu görmüşlerdir. Antik uygarlıklar yeryüzünden silindiğinden, bunlara ancak metinler ve anıtlar aracılığıyla ulaşılabilirdi. Aynı sorunla karşılaşmadı-

ğımız Doğu ve Uzakdoğu için de aynı şey geçerliydi, çünkü bu denli uzak ve farklı uygarlıkların ancak o son derece usta işi ve rafine yaratımları dolayısıyla ilgiye değer olduklarına inanılmıştı.

Antropoloji, farklı sorunlar ortaya koyan bir uygarlık türü daha barındırır. Yazı sistemine sahip olmayan bu uygarlıklar yazılı belgeler sunmaz. Teknik seviyeleri çok düşük olduğundan büyük bir kısmı ardında anıt niteliğinde eserler de bırakmamıştır. Hümanizmi yeni araştırma araçlarıyla donatma ihtiyacı da işte buradan doğar.

Antropolojinin başvurduğu yöntemler, kendisine öncülük etmiş olan filoloji ve tarihinkilere kıyasla, hem daha dışsal hem daha içseldir (hatta diyebiliriz ki daha büyük ve daha incedir). Antropolog, erişilmesi zor olan toplumlara nüfuz etmek amacıyla, kendini hem (fiziksel antropolojide, tarihöncesi biliminde, teknolojide olduğu gibi) büsbütün dışarıya hem de büsbütün içeriye konumlandırmak zorundadır; bunu da, etnolog, varoluşunu paylaştığı grupla özdeşleşerek ve —başka bilgi kaynakları olmadığından— mecburen yerlilerin manevi yaşamının en küçük ayrıntılarına önem atfederek gerçekleştirir.

Geleneksel hümanizmin daima hem berisinde hem ötesinde olan antropoloji, hümanizmi bütün anlamlarının dışına çıkarır. Antropolojinin alanı, meskûn dünyanın bütününü kapsarken, kullandığı yöntem de bütün bilgi türlerine —beşeri bilimler ve doğa bilimlerine— ait teknikleri bir araya getirir.

Öyleyse, zamansal olarak birbirini takip eden bu üç hümanizm birleşerek, insanın bilgisini üç yönde geliştirir: Şüphesiz ki yüzeysel bir gelişimdir bu, ama hem düz hem de mecazi anlamıyla en "yüzeysel" veçhe söz konusudur. Araştırma yöntemleri bakımından da zengindir, zira yavaş yavaş şunu idrak ederiz: Madem antropoloji, kendi payına düşen "tortul" toplumların özel niteliklerine göre, yeni bilgi tarzları yaratmak zorunda-

dır, öyleyse bu bilgi tarzları, yaşadığımız toplumlar da dahil, bütün toplumların incelenmesi için verimli bir şekilde kullanılabilir.

Ama dahası var: Klasik hümanizm yalnızca nesnesi bakımından değil, yararlı olduğu kitle (ayrıcalıklı sınıf) bakımından da kısıtlıydı.

XIX. yüzyılın egzotik hümanizmi, destek gördüğü ve varlığını borçlu olduğu endüstriyel ve ticari çıkarlara bağlıydı. Rönesans'ın aristokratik hümanizmi ve XIX. yüzyılın burjuva hümanizminden sonra, antropoloji, yaşadığımız yeryüzünden ibaret nihai dünya için, iki açıdan evrensel olan bir hümanizmin ortaya çıkışına işaret ediyordu.

İlham kaynağını uzun zaman hor görülmüş, son derece mütevazı toplumlar içinde arayan antropoloji, insani olan hiçbir şeyin insana yabancı olamayacağını beyan eder. Böylelikle, ayrıcalıklı uygarlıklardan yola çıkarak ayrıcalıklılar için yaratılmış olan, kendisinden önceki hümanizmleri aşan demokratik bir hümanizmin temellerini atar. Ayrıca insanın bilgi kazanma çabasının hizmetine sunmak üzere bütün bilimlerden alınmış yöntemleri ve teknikleri seferber eder, genel bir hümanizm dahilinde insan ile doğayı uzlaştırma çağrısında bulunur.

Bu konferanslarda ele almamı talep ettiğiniz temayı doğru anlıyorsam şayet, bizler için esas mesele, antropolojinin meydana getirdiği bu üçüncü hümanizmin, günümüzde insanlığın karşılaştığı büyük sorunlara, önceki hümanizm biçimlerinden daha iyi çözümler sunup sunamayacağıdır. Hümanist düşünce, üç yüzyıl boyunca, Batı insanının düşüncesini ve eylemlerini besleyecek ve esinleyecekti. Bugün şunu görüyoruz ki bu düşünce, dünya savaşları gibi küresel katliamları, meskûn dünyanın büyük kısmında devamlı hüküm süren sefaleti ve açlığı, hava ve su kirliliğini, doğal kaynak ve güzelliklerin talan edilmesini vb. önlemeye muktedir olamayacaktı.

Peki antropolojik hümanizm, kafamızı kurcalayan sorulara, diğer hümanizmlere kıyasla, daha iyi cevaplar bulabilecek midir?

Sonraki konferanslarda, kanımca antropolojinin cevap bulma konusunda bizlere yardımcı olabileceği birtakım büyük soruları tanımlamaya ve bir çerçeveye oturtmaya çalışacağım. Şimdi antropolojinin bir katkısından daha bahsetmek istiyorum ki bu katkının —alçakgönüllü olmak gerekirse— en azından kesin olmak gibi bir artısı var. Zira antropolojinin yararlarından biri —belki de asıl yararı— bizlere, yani zengin ve güçlü uygarlıkların mensuplarına, belli bir mütevazılık esinlemesi ve bilgelik öğretmesidir.

Antropologlar, yaşam biçimlerimizin, inandığımız değerlerin, mümkün olan yegâne yaşam biçimleri ve değerler olmadığını; başka yaşam tarzlarının, başka değer sistemlerinin de insan topluluklarının mutluluğa ulaşmasına imkân vermiş olduğunu ve hâlâ da vermeye devam ettiğini kanıtlamaya çalışırlar. Dolayısıyla antropoloji, böbürlenmelerimize gem vurmaya, başka yaşam tarzlarına saygı duymaya, bizi şaşırtan, şoke eden ya da tiksindiren başka usulleri öğrenmek suretiyle kendimizi sorgulamaya çağırır bizleri — bir nevi, insanın niteliklerini belki de insan doğasının henüz bilinmeyen bir yönünü ortaya sermiş olan bir varlıktan esirgeme riskine girmektense, çağının gezginlerince tasvir edilen gorillerin insan olduğuna inanmayı tercih eden Jean-Jacques Rousseau gibi.

Antropologların incelediği toplumlar, kurallardan çok daha fazla kulak verilmeyi hak eden dersler verir ve, az önce de belirttiğim gibi, bunların batıl inançlardan ibaret olduğunu düşünmemiz hata olur; bu toplumlar insan ile doğal çevre arasında, bizim artık kuramadığımız bir dengeyi kurmayı başarmışlardır. Şimdi bu konu üzerinde duracağım biraz.

XIX. yüzyılda Fransa'da filozof Auguste Comte, "üç aşama yasası" denen bir beşeri evrim yasası formüle etmişti. Bu yasaya göre, insan art arda iki aşamadan geçmişti: dinsel ve metafizik aşamalardan; akabinde de bir üçüncüsüne ulaşmak üzereydi: pozitif ve bilimsel.

Antropoloji de belki aynı türden bir evrimi önümüze serecektir; ama her aşamanın içeriği ve anlamı, Comte'un tasavvur ettiklerinden daha farklı olacaktır.

Bugün biliyoruz ki "ilkel" diye nitelenen, tarımı ve hayvancılığı bilmeyen ya da yalnızca ilkel bir tarımla uğraşan, kimi zaman çömlekçilik ve dokumadan da bihaber olan, esasen avcılık ve balıkçılıkla uğraşan, doğadaki şeyleri toplayarak geçinen halklar, ne açlıktan ölme korkusuna ne de düşman bir ortamda yaşamlarını sürdüremeyecekleri endişesine kapılır.

Nüfuslarının az olması, doğal kaynaklar konusundaki olağanüstü bilgileri, bizim "bolluk" demeye dilimizin pek varmayacağı bir ortamda yaşamalarını mümkün kılar. Bununla beraber —Avustralya, Güney Amerika, Melanezya ve Afrika'da yürütülen titiz çalışmaların gösterdiği üzere— aktif aile üyelerinin iki ila dört saatlik günlük çalışması, besin üretimine katılmayan çocuklar ve yaşlılar da dahil bütün ailenin geçimini sağlamaya yetiyor da artıyor bile. Çağdaşlarımızın fabrikalarda ya da bürolarda geçirdiği sürelerle arada ne büyük bir fark var, değil mi!

Öyleyse bu halkların, ortamın zorlamalarının tutsağı olduğuna inanmak hatalı olacaktır. Tam aksine, bu insanlar, tarım ve hayvancılıkla geçinenlere kıyasla çok daha özgürce faydalanırlar çevreden. Daha çok boş zamanları vardır ve bu da hayal dünyasına daha çok zaman ayırmalarını, kendileri ile dış dünya arasına inançları, düşleri, ayinleri, kısaca "dinsel" ve "sanatsal" di-

yebileceğimiz bütün faaliyet biçimlerini —adeta koruyucu bir yastık gibi— koymalarını mümkün kılar.

Kabul edelim ki insanlık yüz binlerce yıl benzer bir durumda yaşamıştır. O halde şunu saptayabiliriz: Tarım ve hayvancılıkla, ardından da sanayileşmeyle birlikte, insanlık gerçeklikle gitgide daha çok doğrudan "kuşatılmıştır" adeta. Ama XIX. yüzyıldan günümüze dek, bu kuşatma, felsefi ve ideolojik kavramlar aracılığıyla dolaysız bir şekilde işleyegelmiştir.

Günümüzde içine girdiğimiz dünya ise bambaşka — insanlığın doğrudan doğruya en katı belirlenimlerle karşı karşıya kaldığı bir dünya. Bu belirlenimler, dünyanın muazzam büyüklükteki nüfusundan, insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullandığı park ve bahçeler gibi boş alanların, temiz hava ve suyun gitgide azalmasından kaynaklanır.

Bu bakımdan şunu sorabiliriz: İdeolojik düşüncelerin — üçüncü dünyada hâlâ hüküm süren, komünizm, Marksizm ve totalitarizmin, bu yakınlarda da İslami köktenciliğin— yaklaşık yüzyıldır yaygınlaşmış olması ve yaygınlaşmaya devam etmesi, geçmişin yaşam koşullarından sert bir kopuş içinde olan yaşam koşulları karşısında bir başkaldırı teşkil etmiyor mu?

Bir kopma olmuştur; organizmamızı idame ettiren sınırlı ve basit şeyler dışında bizler için artık genelde bir anlam taşımayan temel duyarlılık unsurları ile evreni tanımak ve kavramak için sarf ettiğimiz bütün çabaların yoğunlaştığı soyut düşünce arasında bir uçurum oluşmuştur. Antropologların incelediği ve her rengin, her dokunun, her tadın, her kokunun bir anlama sahip olduğu halklardan bizi başka hiçbir şey bundan daha çok uzaklaştırmamıştır.

Peki bu kopma geri dönüşü olmayan bir kopma mıdır? Dünyamız belki demografik bir felakete ya da insanlığın dörtte üçünü yok edecek bir nükleer savaşa sürüklenecektir. Bu durumda, insanlığın geri kalanı, yukarıda bahsettiğim üzere, yok

olma sürecindeki toplumların yaşam koşullarından çok da farklı olmayan koşullarla karşı karşıya kalacaktır.

Ama bu denli korkunç hipotezleri bir kenara koysak dahi, şunu sorabiliriz: Her biri dev boyutlara ulaşan toplumlar ile benzer bir hale gelmeye eğilimli diğer toplumlar, benzerliklerin geliştiği eksenlerden başka eksenler üzerinde konumlanan farklılıkları, kaçınılmaz olarak kendi içlerinde yeniden üretmiyorlar mı? Belki de insanlığın hayatta kalabilmesi için, her zaman için bir *optimum farklılık* gerekiyordur. Bu optimum farklılık, toplumların sayısına, nüfus olarak ağırlığına, coğrafi uzaklığına ve kullandıkları iletişim araçlarına göre değişecektir. Zira bu farklılık meselesi, karşılıklı ilişkiler içinde tasavvur edilen kültürler konusunda ortaya çıkmaz yalnızca. Aynı zamanda, homojen olmayan grup ya da altgrupları —kastları, sınıfları, mesleki ya da dinsel çevreleri, vb.— bünyesinde toplayan her toplumda ortaya çıkar. Bu gruplar kendi aralarında farklar üretir ve her grup bunlara büyük bir önem atfeder; ayrıca bu içsel farklılaşma, toplum başka bakımlardan daha büyük ve daha homojen hale geldiğinde artma eğilimi gösterebilir.

Şüphesiz ki insanlar, coğrafi uzaklık, bulundukları ortamın kendine has özellikleri, başka türde toplumlardan bihaber olmaları sebebiyle farklı kültürler geliştirmişlerdir. Ama yalıtılmışlıktan kaynaklanan farkların yanı sıra, yine bir o kadar önemli olan, yakınlıktan kaynaklanan farklar da vardır: çatışma, farklı olma, kendi olma tutkusu. Pek çok âdet, birtakım içsel ihtiyaçlardan ya da faydalı tesadüflerden değil, evvelce kurala bağlanması düşünülmemiş olan, bir düşünce ya da faaliyet alanını kesin normlara tabi kılan bir komşu topluluğun karşısında sırf altta kalmama isteğinden doğmuştur.

Antropoloğun kendine özgü olan kültürler arasındaki farklara gösterdiği dikkat ve duyduğu saygı, yaklaşımının özünü oluşturur. Dolayısıyla antropolog, her toplumun kendi bünye-

sinde bir kusur ya da eksik gördüğünde içinden meşrebine uygun olanı seçeceği bir formüller listesi oluşturmaya kalkmaz. Bir topluma özgü formüller, başka bir topluma aktarılamaz.

Antropolog, her toplumu kendi kurumları, âdetleri ve inanışlarından başkasının mümkün olmadığı zannından vazgeçmeye çağırır yalnızca; toplumun bu kurumları, âdetleri ve inanışları iyi addetmesi sebebiyle, bunların eşyanın tabiatında bulunduğunu ve kendisininkilerle uyuşmayan değer sistemlerine sahip olan başka toplumlara bunları fütursuzca dayatabileceğini sanmaktan vazgeçirir.

Az önce de dediğim gibi, antropolojinin en büyük isteği bireylere ve devlet yönetimlerine bir ölçüde bilgelik esinlemektir. Bu konuda verebileceğim en iyi örnek de Japonya istilası sırasında General MacArthur'un emrinde Halkla İlişkiler Subayı olarak çalışan Amerikalı bir antropoloğun tanıklığıdır. Onunla yapılmış bir röportaj okumuştum; bu röportajda 1946'da Ruth Benedict'in meşhur kitabı *Krizantem ve Kılıç*'ın yayımlanmasından sonra, istilacı Amerika'nın, ilk niyetinin aksine, Japonya'ya imparatorluk rejiminin feshini dayatmaktan nasıl vazgeçtiğini anlatıyordu. Ruth Benedict'in, kitabını yazmadan önce Japonya'ya hiç gitmediğini iyi biliyorum; ayrıca bildiğim kadarıyla da, evvelce çok farklı alanlarda çalışmış. Ama Benedict antropologdu; dolayısıyla da çok uzak bir kültüre, önceden deneyim sahibi olmaksızın yaklaşılarak, yapısına başarıyla nüfuz edilmesini ve belki de askeri yenilginin sonuçlarından çok daha trajik sonuçlar ortaya çıkarabilecek olan bir yıkımın önüne geçilmesini, antropolojik düşünceye, onun esinlerine ve yöntemlerine borçlu olabiliriz.

Antropoloji, ilk ders olarak, bizimkilerle karşılaştırdığımızda bize ne kadar sarsıcı ve akıldışı görünürse görünsün, her âdetin, her inanışın, iç dengesi yüzyıllar içinde oluşmuş bir sistemin parçası olduğunu ve bu bütünün içinden, geride kalanlara

hasar verme riski olmaksızın bir tek öğeyi dahi ortadan kaldıramayacağımızı öğretir. Başka bir ders veremeyecek olsa bile, tek başına bu ders, antropolojinin beşeri bilimler ve toplum bilimleri içinde gitgide önem kazanan yerini gerekçelendirmeye yeter de artar.

II

Çağdaş Dünyanın Üç Büyük Sorunu: Cinsellik, Ekonomik Gelişme ve Mitik Düşünce

İLK KONFERANSIMDA, modern insanın karşı karşıya olduğu sorunları tanımlamaya ve bir çerçeveye oturtmaya çalışacağımdan ve yazısız toplumların incelenmesinin bu sorunlara kısmen çözüm sağlayabileceğinden bahsetmiştim. Bunun için, bu toplumları üç açıdan ele almam gerekiyor: aile ve toplum örgütlenmeleri, ekonomik yaşamları ve son olarak da dinsel düşünceleri.

Antropologların incelediği toplumların ortak özelliklerine çok genel bir açıdan baktığımızda, kaçınılmaz olarak şunu saptarız: Önceden de değindiğim gibi, bu toplumlar akrabalığa, günümüzde bizler arasında olduğundan çok daha sistematik bir tarzda başvururlar.

İlk olarak, bu toplumlar akrabalık ve evlilik ilişkilerini, bir kişinin topluluğa ait olup olmadığını tanımlamak için kullanır. Söz konusu toplumların çoğu, insan olma niteliğini de yabancı topluluklardan esirger. İnsanlık, topluluğun sınırında son bulur, topluluğun içindeyse ilave bir nitelik kazanarak güçlenir: Topluluğun üyeleri yalnızca yegâne gerçek ve mükemmel insanlar değil, yalnızca hemşeri değil, aynı zamanda fiilen ya da hükmen aynı ailenin üyeleridir.

İkinci olarak, bu toplumlar akrabalığın ve bununla ilgili kavramların, kan bağı gibi biyolojik ilişkilerden önce geldiğini ve

bunların dışında olduğunu kabul ederler, oysa bizler bunları biyolojik ilişkilere indirgeme eğilimindeyizdir. Biyolojik bağlar, akrabalık ilişkilerinin tasavvur edilmesini sağlayan modeli sunar, akrabalık ilişkileri de düşünceye mantıklı bir sınıflandırma çerçevesi kazandırır. Bu çerçeve bir kere tasavvur edildi mi, bireylerin, önceden saptanmış kategorilere ayrılmasına ve her birine aile ve toplum içinde bir yer tahsis edilmesine imkân verir.

Son olarak da bu ilişkiler ve kavramlar bütün yaşam ve toplumsal faaliyet alanına nüfuz eder. İster gerçek, ister varsayımsal, isterse de içtihada dayalı olsun, bunlar, her kategoride akraba için farklı olan, sınırları iyi tanımlanmış hak ve görevleri ifade eder. Daha genel anlamda da şunu söyleyebiliriz: Bu toplumlarda akrabalık ve evlilik ilişkileri, —gerek ailevi gerekse ekonomik, siyasi, dinsel, vb.— bütün toplumsal ilişkileri ifade etmeye uygun, ortak bir dil meydana getirir.

Biyolojik Baba, Biyolojik Anne ve Toplumsal Nesep

İnsan topluluklarının karşılaştığı ilk zorunluluk üreme, yani zaman içinde soyunu sürdürme zorunluluğudur. Dolayısıyla bütün toplumlar, her yeni üyenin topluluğa ait oluşunu tanımlamaya imkân verecek bir nesep kuralına; kan bağıyla mı yoksa hısımlık yoluyla mı akraba olunduğunu gösterecek bir akrabalık sistemine ve, son olarak, evlenilebilecek ya da evlenilemeyecek kişileri saptayarak evlilik şartlarını belirleyen kurallara sahip olmalıdır. Ayrıca bütün toplumlarda kısırlığa çare olacak mekanizmalar bulunması beklenir.

Gelgelelim Batılı toplumların yapay döllenme veya yardımcı üreme yöntemlerini keşfetmesinden beri, bu toplumlarda ortaya çıkan en çarpıcı sorun da işte bu kısırlığın çaresi sorunudur. Japonya'da durumun nasıl olduğunu bilmiyorum. Ama bu

konu Avrupa, ABD ve Avustralya'daki insanların zihnini epey bir meşgul ediyor; öyle ki bu ülkelerde konuyu tartışmak üzere resmi komisyonlar oluşturulmuş durumda. Parlamentolar, basın ve kamuoyunda bu tartışmalar geniş yankılar buluyor.

Peki mesele ne tam olarak? Eşlerden birinin —ya da ikisinin de— kısır olduğu çiftlerin, şu anda çeşitli yöntemlerle çocuk sahibi olması mümkün: Yapay döllenme, yumurta verme, uterus verme ya da yerleştirme, embriyonun dondurulması, kocadan ya da başka bir erkekten alınan spermatozoitlerle, evin hanımından ya da bir başka kadından alınan yumurtaların laboratuvar koşullarında döllenmesi. Yakın gelecekte başka yöntemler de işin içine girecek

O halde, bu tür teknik müdahalelerle doğan çocuklar ya normalde olduğu gibi bir anne ve bir babaya, ya da bir anne ve iki babaya, iki anne ve bir babaya, iki anne ve iki babaya, üç anne ve bir babaya, hatta spermi veren erkek, babadan başka bir erkekse ve üç kadın —yumurtayı veren, uterusu veren ve çocuğun yasal annesi olacak kadın— aracı oluyorsa, üç anne ve iki babaya sahip olacaktır.

Hepsi bununla da bitmiyor, zira bir kadının ölmüş kocasının dondurulmuş spermleriyle döllenmeyi talep ettiği, ya da iki eşcinsel kadının birinden alınan yumurtanın, kimliği açıklanmayan bir verici tarafından yapay olarak döllenmesinin akabinde diğer kadının uterusuna yerleştirildiği durumlar da var. Hatta neden olmasın: Dedenin babasının dondurulmuş spermi bir yüzyıl sonra, torunun çocuğunu döllemek için kullanılabilir; bu durumda doğan çocuk, annesinin büyük dayısı ve kendi dedesinin babasının erkek kardeşi olacaktır.

Bu çerçevede ortaya çıkan sorunlar iki gruba ayrılır: Yasal sorunlar, psikolojik ve ahlaki sorunlar.

Birinci bağlamda Avrupa ülkelerinin yasaları çelişkilidir. İngiliz hukukunda, "toplumsal babalık" kavramı hukuki düz-

lemde kurgusal olarak bile bulunmuyor; dolayısıyla sperm verenkişi çocuk üzerinde hak iddia edebilir — ya da çocuğun bakımından sorumlu tutulabilir. Fransa'da, *Pater is est quem nuptiae demonstrant* (Çocuğun babası, nikâhla saptanan kişidir) şeklindeki eski vecizeye sadık olan Napolyon yasası, annenin eşinin çocuğun yasal babası olduğuna hükmeder. Ne var ki Fransız yasası kendi kendiyle çelişmektedir, zira 1972 tarihli bir yasa, babanın aranıp seçilmesini meşru kılmaktadır. Dolayısıyla Fransız hukukunda toplumsal babalığın mı, biyolojik babalığın mı önce geldiğini bilemiyoruz.

Şurası bir gerçek: Çağdaş toplumlarda, nesebin biyolojik bağdan kaynaklandığı yolundaki görüş, nesebi toplumsal bağla ilişkilendiren görüşten daha ağır basıyor gibi. Peki ama yardımcı üreme yöntemleri, yani yasal babanın artık çocuğun doğumunu sağlayan baba olmadığı ve sözcüğün toplumsal ve ahlaki anlamıyla annenin yumurtayı, yahut belki de gebeliğin gerçekleşeceği uterusu bizzat sağlamadığı doğumların ortaya çıkardığı sorunlar nasıl çözülecek?

Öte yandan, artık birbirinden ayrılmış olan, toplumsal ve biyolojik ebeveynlerin ne gibi şahsi hak ve görevleri olacak? Uterusu sağlayan kadın sakat bir çocuk doğurduğunda ve bu hizmeti talep eden çift de çocuğu istemediğinde, mahkeme nasıl bir karar verecek? Yahut tam tersine, şayet çocuk isteyen bir kadının kocasının spermiyle vekâleten hamile kalmış kadın fikrini değiştirip çocuğu kendi almak isterse ne olacak?

Neticede, bu uygulamaların hangisi olursa olsun, söz konusu uygulama mümkün hale geldiği anda serbestçe uygulanacak mı, yoksa yasa, bazısını meşru tutmak, bazısını yasaklamak zorunda mı kalacak? İngiltere'de, (başkanının ismi dolayısıyla) Warnock diye adlandırılan komisyon, genetik annelik, psikolojik annelik ve toplumsal annelik arasında yaptığı bir ayrımı temel alarak ve bu üçü arasından, anne ile çocuk arasındaki en mahrem

bağı psikolojik anneliğin yarattığını göz önüne alarak uterusun verilmesinin yasaklanmasını salık vermiştir. Fransız kamuoyu, kısırlık meselesini çözmek üzere evli bir çiftin tüp bebek yöntemlerine başvurmasına izin verilmesini büyük ölçüde kabul ederken, evli olmaksızın birlikte yaşayan bir çift ve ölmüş kocasının dondurulmuş spermleriyle hamile kalmak isteyen bir kadın söz konusu olduğunda kararsız kalmaktadır. Ayrıca kadının menopoza girmesinden sonra çocuk sahibi olmak isteyen bir çift, yahut çocuk sahibi olmak isteyen tek başına bir kadın ya da eşcinsel bir çift söz konusu olduğunda alenen olumsuz bir kanı oluşmaktadır.

Psikolojik ve ahlaki bakış açısından esas mesele şeffaflık gibi görünüyor. Spermleri, yumurtaları ya da uterusu verenin kimliği gizli mi kalacak, yoksa toplumsal ebeveynlerin, icap ettiğinde de bizzat çocuğun, aracıların kimliğini öğrenmesine imkân tanınacak mıdır? İsveç gizlilikten vazgeçmiştir, İngiltere' deki eğilim de aynı yöndedir; Fransa'daki kamuoyu ve yasalarsa zıt bir eğilim sergiliyor. Ama şeffaflığı kabul eden ülkeler bile, doğurmayı cinsellikten, hatta denebilir ki şehvetten ayırma konusunda diğer ülkelerle hemfikir görünüyor. Zira kendimizi en basit durumla, yani spermlerin verilmesiyle sınırlayacak olursak, kamuoyu bunun, ancak laboratuvarda doktor gözetiminde gerçekleştiği takdirde kabul edilebilir bir şey olduğuna hükmetmektedir: Yani Spermi veren ile alan arasındaki bütün kişisel ilişkiyi, bütün duygusal ve erotik paylaşımı bertaraf eden yapay bir yöntem olduğu takdirde. Oysaki gerek sperm gerek yumurta verilmesi durumunda, verenin kimliğini gizli tutma kaygısı, evrensel olgulara ters düşüyor. Nitekim söz konusu olgular, bu tür yardımların (açık açık söz edilmemekte birlikte) sanıldığından daha fazla "aile içinden" tedarik edilmesine yol açıyor. Balzac' ın 1843'te başlayıp bitiremediği bir romanını örnek gösterebilirim. Söz konusu dönemde toplumsal önyargılar Fransa'da günü-

müzdekinden çok daha güçlüydü. Manidar bir şekilde *Küçük Burjuvalar* başlığını taşıyan ve basbayağı belgesel niteliğindeki bu roman, biri doğurgan, öbürü kısır olan iki dost çiftin aralarında vardığı anlaşmayı anlatır: Doğurgan kadın, kısır olan kadının kocasıyla çocuk yapmak üzere anlaşmıştır. Bu birliktelikten doğan kız çocuğuna da aynı binada yaşayan bu iki çift aynı ölçüde şefkat göstermektedir ve çevredeki herkes bu durumdan haberdardır.

O halde, günümüzde kafaları karıştıran şey, biyolojideki ilerlemelerin mümkün kıldığı yeni "yardımcı" üreme yöntemleridir. Toplumsal düzenin idamesi için elzem olan bir alanda, hukuki görüşlerimiz, ahlaki ve felsefi inançlarımız yeni durumlara cevap bulmakta âciz kalmaktadır. Artık birbirinden ayrılmış olan biyolojik akrabalık ile toplumsal nesep arasındaki ilişki nasıl tanımlanacaktır? Cinsellik ile üremenin birbirinden ayrılması ne tür ahlaki ve toplumsal sonuçlar doğuracaktır? "Yalnız" denebilecek bireylere çocuk dünyaya getirme hakkı tanınacak mı, tanınmayacak mı? Bir çocuğun, dünyaya gelmesini sağlayan kişinin etnik kökeni ve genetik sağlığıyla ilgili temel bilgilere ulaşma hakkı var mıdır? Çoğu dinin inananlarının hâlâ ilahi bir kurum addettiği biyolojik kurallar, hangi noktaya kadar ve hangi sınırlar dahilinde ihlal edilebilir?

Yapay Üreme: Bakire Kadınlar ve Eşcinsel Çiftler

Bu sorular hakkında antropologların söyleyeceği çok şey var, çünkü inceledikleri toplumlar bu soruları kendi kendilerine sormuş ve bunlara çeşitli cevaplar bulmuştur. Bu toplumlar laboratuvar ortamında dölleme, yumurta ya da embriyondan parça alma, transfer, implantasyon ve dondurma gibi modern tekniklerden bihaberdir elbette. Ama en azından hukuki ve psikolojik açı-

lardan eşdeğerli formüller tasavvur etmiş ve hayata geçirmişlerdir. Müsaade ederseniz, bunlara birkaç örnek vereceğim.

Verici yoluyla döllenmenin Afrika'daki muadili, Burkina Faso'da yaşayan Samo'larda görülür. Bu konuyu Collège de France'da halefim olan Françoise Héritier-Augé incelemiştir. Bu toplumda genç kızlar çok erken yaşta evlendirilir, ama kocasıyla birlikte yaşamaya başlamadan önce, en çok üç sene boyunca, meşru olarak tanınan kendi seçtiği bir sevgilisi olması gerekir. Bu sevgiliden olan çocuğu kocasına ilk çocuk olarak getirir ve bu çocuk meşru birliktelikte ilk doğan çocuk olarak kabul edilir. Erkek ise pek çok meşru eşe sahip olabilir; bu eşler erkeği terk etse bile erkek bu kadınların sonradan dünyaya getireceği bütün çocukların meşru babası olacaktır. Afrika'daki başka topluluklarda da erkek, ilerde doğacak çocuklar üzerinde hak sahibidir, yeter ki bu hakkı, her doğumun ardından, doğumdan sonraki ilk cinsel ilişkiyle yeniden kazansın. Doğacak çocuğun meşru babasının kim olacağını bu ilişki belirler. Bu çerçevede eşi kısır olan bir koca, kendisini seçsin diye doğurgan bir kadınla belli bir bedel karşılığında anlaşabilir. Bu durumda, meşru koca dölü verir ve kadın da rahmini bir başka erkeğe ya da çocuksuz bir çifte ödünç verir. Dolayısıyla Fransa'da hararetle tartışılan, uterusunu veren kişinin bu işi bedava mı yoksa para karşılığı mı yapması gerektiği sorusu sorulmaz.

1938'de ziyaret ettiğim Brezilya'daki yerli Tupi-Kawahib'lerde, bir erkek iki veya daha çok kız kardeşle ya da hem bir anne hem de onun önceki birlikteliğinden olan kızıyla aynı anda ya da arka arkaya evlenebiliyordu. Bu kadınlar, baktıkları çocuk kendilerinin mi, yoksa kocasının bir başka eşinin çocuğu mu olduğuna pek aldırmaksızın (en azından bana öyle gelmişti) çocukları ortak büyütüyordu. Bunun simetrik karşılığı olan durum Tibet'te sıklıkla görülür: Erkek kardeşlerin ortak bir karısı vardır. Bütün çocuklar, en büyük kardeşin sayılır; ona ba-

ba derler. Diğer erkek kardeşlere de amca derler. Bu tür durumlarda, bireysel babalık ya da annelik gözardı edilir ya da hesaba katılmaz.

Afrika'ya dönelim: Sudanlı Nuer'ler kısır kadını erkek sayarlar. "Amca" sıfatıyla bu kadın, yeğenlerinin evliliği için "başlık parası" (İngilizcede *bride price*) olarak besi hayvanı alır ve bunu kendine bir kadın satın almak için kullanır ki bu kadın da genellikle yabancı olan ve yardım etmek için para alan bir erkekten onun adına çocuk sahibi olur. Keza Nijerya'daki Yoruba'larda zengin kadınlar da kendilerine eş olarak kadın seçebilir ve bu eşleri bir erkekle ilişkiye girmeye zorlayabilir. Çocuklar doğduğunda, meşru "koca" olan kadın, çocukları sahiplenir; çocukların doğmasına fiilen vesile olanlar velayetlerini korumak isterlerse büyük paralar ödemek zorunda kalırlar.

Bütün bu durumlarda, iki kadından oluşan, aslına bakılırsa eşcinsel diyebileceğimiz çiftler, çocuk sahibi olmak için yardımcı üreme yöntemlerine başvurur ve kadınlardan biri bu çocukların yasal babası olurken, öbürü biyolojik annesi olur.

Yazısız toplumlarda ölümden sonra döllenmenin eşdeğerlileri mevcuttur. Fransız yasaları bunu yasaklamıştır. İngiltere'deki Warnock komitesiyse, koca öldüğü anda annenin rahminde fetus evresine erişmemiş olan bütün çocukları, babanın veraset haklarından mahrum bırakan bir yasa önermektedir. Bununla beraber, binlerce yıldır görülen (zira vaktiyle eski İbranilerde mevcuttu) bir kurum olan *levirat*, erkek kardeşin, ölmüş ağabeyi adına çocuk yapmasına izin veriyor, hatta kimi zaman bunu zorunlu kılıyordu. Yukarıda bahsettiğim Sudanlı Nuer'lerde, bir erkek bekâr ya da çocuksuz öldüğü takdirde, yakın akrabalarından biri, kendine bir eş satın almak üzere, ölen kişinin besi hayvanlarından bir kısmını alabilir. Nuer'lerin tabiriyle, bu "hayalet evlilik", ölen kişi adına çocuk yapmayı meşru kılar, zira ölen kişi nesebi yaratan evlilik ödeneğini sağlamıştır.

Şu âna dek verdiğim bütün örneklerde, çocuğun ailevi ve toplumsal konumu meşru babaya göre (baba bir kadın bile olabilir) belirlenmekle beraber, çocuk kendisini dünyaya getirenin kimliğini pekâlâ bilir ve aralarında bir şefkat bağı olur. Bizim korktuğumuzun aksine, bu şeffaflık, biyolojik babası ile toplumsal babasının farklı insanlar olmasından kaynaklanan bir çatışmaya yol açmaz çocukta.

Keza bu toplumlar, ölmüş bir kocanın, hatta kâğıt üstünde daha uzak ataların spermleriyle döllenmenin bize verdiği korku kabilinden bir korku da duymaz: Bu toplumların pek çoğunda çocuklar, onların şahsında tekrar hayata gelmeyi seçen ataların reenkarnasyonu olarak görülür. Ayrıca Nuer'lerdeki "hayalet evlilik" şu durumda başka bir inceliğe daha fırsat verir: Merhumun yerini alan erkek kardeş, kendi adına çocuk yapmamıştır. Merhum adına dünyaya getirilen erkek çocuk (nitekim biyolojik babası onu yeğeni olarak görür) biyolojik babasına aynı hizmeti sunabilir. Çocuğun dünyaya gelmesine vesile olan kişi yasal babanın erkek kardeşi olduğundan, kendisinin yapacağı çocuklar resmi anlamda onun kuzenleri olacaktır.

Bütün bu usuller, modern teknikleri önceleyen pek çok metaforik imge sunar. Nitekim bizi bu denli kuşatan, biyolojik doğum ile toplumsal nesep arasındaki çatışmalara, antropologların incelediği toplumlarda rastlanmaz. Bu toplumlar hiç tereddüt etmeksizin önceliği toplumsal nesebe verir ve bu iki veçhe topluluğun ideolojisinde ya da bireylerin düşüncesinde karşı karşıya gelmez.

Bu meselelerin üzerinde uzun uzun durmamın sebebi, bunların, bana göre, çağdaş toplumların antropolojik araştırmalardan ne tür katkılar bekleyebileceğini gayet açık bir şekilde göstermesidir. Antropolog, çağdaşlarına şu ya da bu egzotik toplumun fikir ya da âdetlerini benimsemeyi önermez. Bizim katkımız çok daha mütevazı olup iki yönde işler.

İlk olarak, antropolog, "Böyle gelmiş," dediğimiz için "doğal" addettiğimiz şeylerin, kendi kültürlerimize özgü kısıtlamalar ve zihinsel alışkanlıklardan ibaret olduğunu gözler önüne serer. Dolayısıyla at gözlüklerimizden kurtulmamıza ve bize hayal edilemez, hatta aşağılık gelen teamülleri başka toplumların nasıl da basit ve olağan şeyler olarak kabul edebildiğini anlamamıza yardım eder.

İkinci olarak, topladığımız olgular çok engin bir insan deneyimini temsil eder, zira bunların kaynağı yüzyıllar, bazen binyıllar boyunca birbiri ardına gelmiş ve meskûn dünyanın her yerine yayılmış sayısız toplumdur. Dolayısıyla biz antropologlar, insan doğasına ilişkin "evrensel" olgular olarak görülebilecek şeylerin ortaya konmasına yardım eder ve henüz kesin olmayan, ama peşinen anormallik ya da sapkınlık diye yaftalayamayacağımız evrimlerin hangi çerçevede geliştiğini gösterebiliriz.

Günümüzde yardımcı üreme yöntemleri meselesi etrafında dönen hararetli tartışmalar, bu yöntemlerin hangi temel üzerinde ve nasıl yasalaştırılacağıyla ilgilidir. Pek çok ülkede, hem resmi yetkililer tarafından kurulan komisyonlarda hem de diğer kurumlarda, kamuoyunun temsilcileri, hukukçular, doktorlar, sosyologlar ve kimi zaman da antropologlar yer alır. Antropologların her yerde aynı şekilde çalışmaları çarpıcı bir durum: Yasalaştırma, yani bir şeye izin verip başka bir şeyi yasaklama konusunda sergilenen büyük telaşla karşı karşıya kalırlar hep.

Çok sabırsız olan hukukçu ve ahlakçılara antropologlar hoşgörü ve ihtiyat telkin eder. Kamuoyunu en çok şaşırtan uygulamaların ve isteklerin —yardımcı üreme yöntemlerinin bakire, bekâr, dul kadınların ya da eşcinsel çiftlerin hizmetine sunulmasının— başka toplumlarda da muadilleri bulunduğuna ve bu toplumların bunları gayet doğal karşıladığına işaret ederler.

Öyleyse antropologlar, her toplumun gerek ayakta kalabilecek, gerekse çelişki yaratacak —ki bunların üstesinden gelinip

gelinemeyeceğini yalnızca uygulama gösterebilir— ailevi ve toplumsal yapıları kendi içinde vücuda getirmesine, ya da bertaraf etmesine imkân verilmesini ve bunların toplumların içsel mantığına bırakılmasını ister.

Çakmaktaşından Seri Üretime

Artık ikinci bölüme, yani ekonomik yaşamla ilgili bölüme geçebilirim.

Bu alanda da antropolojik araştırmaların hedefi, bizimkilerden çok farklı olan modelleri önümüze sermek, böylece bizi kendi modellerimiz üzerinde düşünmeye, hatta bunları sorgulamaya teşvik etmektir.

Antropoloji ile iktisat biliminin buluştuğu sınırda son yıllarda bir tartışma hüküm sürüyor: Büyük iktisat yasaları bütün toplumlar için mi, yoksa yalnızca piyasa ekonomisine göre işleyen bizimki gibi toplumlar için mi geçerlidir?

Eski toplumlarda, yakın geçmişin ya da günümüzün köylü toplumlarında ve antropologların incelediği toplumlarda, ekonomik diyebileceğimiz veçheleri geriye kalan veçhelerden ayırmak çoğu zaman imkânsızdır. Bu toplumların üyelerinin sergilediği ekonomik faaliyetler, tek amacı kârı azami düzeye çıkarıp, zararı asgari düzeye çekmek olan rasyonel bir hesaba indirgenemez. Bu toplumlarda, çalışmak, yalnızca kâr elde etmeye değil, aynı zamanda —belki de öncelikle— itibar kazanmaya ve topluma hizmet etmeye yarar. Bizler için sırf ekonomik bir nitelik taşıyabilecek eylemler, onlarda hem teknik, hem kültürel, hem toplumsal hem de dinsel meşgalelere karşılık gelir.

Bir dereceye kadar bizim için de geçerli değil mi bu? Piyasa toplumlarındaki bütün faaliyetler ekonomik yasalara tabi olsaydı, iktisat öngörmeye ve buna göre hareket etmeye imkân

veren gerçek bir bilim olurdu, ama öyle olmadığı açık. Bu noktada, bize salt ekonomik gibi görünen davranışlarda bile başka faktörlerin de iş başında olduğunu ve iktisat biliminin kusurlarını meydana çıkardığını görebiliriz. Ama bizler için bu faktörler bir sözümona rasyonellik kisvesine bürünmüştür ve bunlara daha çok önem veren, farklı toplumlara ilişkin incelemeler bu faktörlerin gözler önüne serilmesine yardımcı olur.

Peki bunlar bize neyi gösterir? Öncelikle —ve sanılanın aksine— üretim sorunlarını çözmeye yönelik şaşırtıcı bir yeteneği. Tarihöncesinin en eski çağlarında bile, insanlar sanayi faaliyetleriyle, yani üretimle yoğun biçimde meşgul olmuşlardır. Fransa, Belçika, Hollanda ve İngiltere'de onlarca hektarlık alanda çakmaktaşı çıkarmak üzere maden ocakları açıldığı ve bu ocaklarda muhtemelen ekipler halinde örgütlenmiş olan yüzlerce işçinin çalıştığı biliniyor. Çıkarılan koca koca çakmaktaşları, en az modern seri üretimdeki çalışma alanları kadar uzmanlaşmış atölyelerde işleniyordu. Atölyelerin bazısında ham taş düzeltiliyor, bazısında çıkıntıları gideriliyor, bazısında da nihai şekilleri —madenci kazmaları, çekiçleri ve baltaları, vb.— verilmek üzere taşlar yontuluyordu. Bu maden ve sanayi merkezleri ürünlerini yüzlerce kilometre çapında bir alana ulaştırıyordu ki bu aslında güçlü bir ticari örgütlenme gerektirir.

Antropoloji de aynı mahiyette bilgiler sağlıyor. Meksika'da ve Orta Amerika'da bulunan Maya şehirlerini ve anıtlarını inşa etmek için çalışmasına ihtiyaç duyulan büyük nüfusun, günümüzdeki köylü Mayalardaki gibi, dağınık ve küçük aile çiftliklerinden geçimini nasıl sağlayabildiği uzun süre merak konusu olmuştur.

Uçak ve uydu yardımıyla çekilen fotoğraflar sayesinde kısa süre önce şunu öğrendik: Mayaların yaşadığı ülkelerde ve Güney Amerika'nın çeşitli bölgelerinde —Venezüella, Kolombiya ve Bolivya'da— çok gelişmiş tarım sistemleri mevcut olagel-

miş. Bunlardan Kolombiya'da bulunan bir tanesinin tarihi MS. I. yüzyıl ile VII. yüzyılı arasına uzanır. Bu dönemin sonundaysa bu sistem binlerce kanalla drene edilmiş, sel sularına açık 200 000 hektarlık alana yayılmış ve bu kanalların arasında da yapay olarak yükseltilmiş şevler üzerinde tarım yapılagelmiş. Kanallarda yapılan balıkçılıkla birleştiğinde, bu yoğun tarım faaliyetinin kilometrekare başına 1000'den fazla insanı besleyebileceği tahmin edilebilir.

Gelgelelim antropologlar bir paradoksu gözler önüne seriyor: Bizim "üretici zihniyet" adını verdiğimiz şeyin gösterdiği büyük başarıların yanı sıra, bunların tersi yönde olan gelişmeler de vardır. Gene bu ve benzeri topluluklar yeri geldiğinde engelleyici yöntemlerle üretimlerini sınırlamışlardır. Afrika'da, Avustralya'da, Polinezya'da, Amerika'da şefler ya da özel din adamları, hatta bu amaçla örgütlenmiş güvenlik kuvvetleri, avlanmanın, balık tutmanın ve yabani bitkiler toplamanın başlangıç zamanını ve süresini belirleme konusunda mutlak güce sahiptir. Aşırıya kaçan suçluları cezalandıran, her hayvan ya da bitki türünün doğaüstü "efendilerine" duyulan gayet yaygın inanç da suçluları yola getirmeye katkıda bulunur. Keza her tür ruhani buyruk ve tabu da avcılığı, balıkçılığı ve toplayıcılığı meşakkatli ve ciddi birer faaliyet haline getirir ki bu da bunlarla meşgul olan kişileri ihtiyatlı ve düşünceli olmaya zorlar.

Dolayısıyla insan toplulukları, çeşitli seviyelerde ve alanlarda, ekonomi bakımından farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. Bir değil, pek çok ekonomik faaliyet modeli mevcuttur. Antropologların incelediği üretim tarzları —toplayıcılık, avcılık, bostancılık, çiftçilik, zanaatçılık, vb.— pek çok farklı türü temsil eder. Bu üretim tarzlarını, her şeyi en gelişmiş seviyeye taşıyan bir tek modelin —kendi kendimize sunduğumuz modelin— art arda gelen aşamalarına indirgemek, her ne kadar mümkün sanılsa da, doğrusu çok zordur.

Bu durumun en iyi göstergesi de tarımın kökenine, işlevine ve sonuçlarına dair sürüp giden tartışmalardır. Tarım, pek çok açıdan bir ilerlemeyi temsil etmiştir: Belli bir zaman ve mekânda daha çok besin sağlamış, nüfusun daha hızlı artmasına, yoğunlaşmasına, hem daha geniş alana yayılmış hem daha büyük olan toplulukların oluşmasına imkân vermiştir.

Ama başka açılardan bir gerilemeye yol açmıştır. İlk konferansımda belirttiğim gibi, seçenekleri kalori bakımından zengin, ama besleyici unsurlar bakımından nispeten fakir birkaç ürünle sınırlandıran tarım gıda rejimini bozmuştur. Tarımdan elde edilecek sonuçlar pek kesin değildir, zira o yıl mahsulün az olması kıtlığın baş göstermesine yeter de artar bile. Ayrıca tarım daha çok emek ister. Hatta bulaşıcı hastalıkların yayılmasının sorumlusu da tarım olabilir: Afrika'da tarımın zaman ve mekân içinde yayılması ile sıtmanın yayılmasının çakışması bu konuda çarpıcı bir örnektir.

O halde, ekonomi konusunda antropolojiden çıkarılan ilk ders, bir değil birden çok ekonomik faaliyet biçiminin mevcut olduğu ve bunların da tek bir ölçüm cetveli üzerinde sıralanamayacağıdır. Daha ziyade olası çözüm seçeneklerini temsil etmeleridir. Her birinin kendince bir avantajı vardır, ama bedelini ödemek gerekir.

Bizlerse bu bakış açısını benimsemekte biraz zorluk çekiyoruz, çünkü XIX. yüzyılda temas kurduğumuzda karşımıza çıktıkları hal için "geri kalmış" ya da "azgelişmiş" dediğimiz toplumlar düşünüldüğünde, bariz bir olguyu gözardı ediyoruz: Bu toplumlar, bizim dolaylı ya da doğrudan yollardan sebep olduğumuz sarsıntı ve çalkantılardan sağ çıkabilmiş, kolu kanadı kırık kalıntılardan başka bir şey değildir. Zira Batı dünyasının gelişmesine imkân veren şey, XVI-XIX. yüzyıllar arasında egzotik diyarların ve buralarda yaşayan halkların sömürülmesi olmuştur. Azgelişmiş denen toplumlar ile sanayi uygarlığı arasın-

daki yabancılık ilişkisi öncelikle şu noktaya dayanır: Sanayi uygarlığı, söz konusu toplumlarda kendi eserini görür... — ama bir türlü kabul edemediği olumsuz bir kılıkta.

Bu toplumların görünürdeki yalınlığı, pasifliği kendi bünyelerinden kaynaklanan bir şey değil, bizim gelişmişliğimizin ilk sonuçlarıdır. Gelişmişliğimiz evvelce talan edilmiş toplumlara geri dönüyorsa, bu toplumların kalıntıları üzerinde doğup serpilmek için, kendini onlara dışarıdan dayatmak içindir.

Azgelişmiş toplumlardaki sanayileşme sorunlarını ele alan sanayi uygarlığı, bu toplumlarda var olmak için gerçekleştirmek zorunda olduğu yıkımların deforme olmuş, yüzyıllar içinde adeta donup kalmış imgeleriyle karşılaşır ilkin. Beyazların getirdiği hastalıklara karşı zerre kadar bağışıklıkları bulunmayan toplumlar haritadan silinip gitmiştir. Gün yüzü görmemiş toplumların yaşadığı düşünülebilecek, yeryüzünün en ücra köşesindeki bölgelerde bile, şaşırtıcı bir hızla yayılan patojen mikroplar buralara büyük zararlar vermiştir; hatta kimi zaman gerçek anlamda temasın kurulmasından yıllar önce olmuştur bu.

Hammadde ve teknikler konusunda da benzer şeyler söylenebilir. Avustralya'da öyle toplumlar vardır ki demir baltayla tanışınca çalışma hayatları ve ekonomik faaliyetleri kolaylaşıp basitleşmiş, ama geleneksel kültürleri de yok oluşa sürüklenmiştir. Burada bahsetmeye vaktimizin elvermeyeceği kadar teferruatlı sebeplerle, metal aletlerin kullanılmaya başlaması, taş baltaların kullanımı ve aktarımına bağlı olan ekonomik, toplumsal ve dinsel kurumları yıkıma sürüklemiştir. Eski ya da hasar görmüş aletler, kimi zaman da enkaz kılığına bürünen demir, savaşlar, evlilikler ve ticari alışverişler dolayısıyla insanlardan daha hızlı ve daha uzaklara yolculuk eder.

Kültürel süreksizliklerin açığa çıktığı tarihsel çerçeveleri tanımladığımıza, böylece hata yapma ihtimalimiz de azaldığına göre, şimdi söz konusu toplumların çoğu zaman gelişmeye direnmelerinin altında yatan sebepleri gösterebiliriz. İlk sebep, ilkel denen toplumların birlik ve beraberliği iç çatışmaya tercih etme eğilimi; ikincisi, doğal güçlere gösterdikleri saygı, üçüncüsü ise tarihsel gelişmeden nefret etmeleridir.

Bu toplumların gelişmeye ve sanayileşmeye gösterdiği direncin sebeplerini açıklamak için, içlerinden bir kısmının rekabetten uzak olduğuna gönderme yapılmıştır. Gelgelelim şunu unutmamalıyız ki bu toplumlarda eleştirdiğimiz pasiflik ve kayıtsızlık, en baştan beri mevcut olan bir durum değil, temasın akabinde ortaya çıkan travmanın sonucudur. Ayrıca bize bir kusur ve noksan gibi gelen birtakım şeyler, insanlar ile dünya arasındaki bağlara dair özgün bir tasavvurun ürünü olabilir pekâlâ. Bir örnekle açıklayayım: Yeni Gine'nin iç kısımlarında yaşayan halklar misyonerlerin futbol oynadığını görüp, bu oyunu büyük bir hevesle benimsemişlerdi. Ama iki takımdan birinin galibiyeti yerine iki takımın da galibiyet ve mağlubiyet sayısı eşit oluncaya kadar maç yapmaya devam ediyorlardı. Oyun bizdeki gibi, bir taraf galip gelince değil, iki tarafın da mağlup olmadığı kesinleşince sona eriyordu.

Birtakım başka toplumlarda yapılan gözlemlerse zıt yöndeymiş gibi görünür, ama bunlar da aynı şekilde gerçek anlamda rekabetçi zihniyeti dışlar. Örneğin, hayattakileri ve ölmüşleri temsil eden iki takım arasında geleneksel oyunlar oynandığında, oyun mecburen hep ilk takımın galibiyetiyle sonuçlanır.

Neticede, ilkel denen hemen bütün toplumların oy çokluğu fikrini reddetmeleri şaşırtıcıdır. Topluluk içindeki sosyal uyu-

mu ve anlaşmayı bütün yeniliklere tercih ederler. Öyleyse asıl ihtilaf oybirliğiyle bir karara varmanın şart olup olmadığına gelir dayanır çoğu zaman. Kimi durumda, karar alınmadan önce ihtilafların simülasyonları yapılır. Böylece eski tartışmalar sonuca bağlanır ve rahatlayıp canlanan topluluk ancak kendi içinde gerekli oybirliğine varacak koşulları sağladığında oylamaya geçer.

Çoğu toplumun doğa ile kültür arasında bağ kurduğu düşüncesi de bu toplumların gelişmeye neden direndiğini açıklar. Zira gelişme kültürün doğanın önüne geçmesi demektir ve kültüre tanınan bu öncelik, sanayi uygarlıkları dışında neredeyse hiçbir yerde, hiçbir zaman bu şekilde kabul edilmez. Bu iki alan arasında bir ayrılığın olduğunu şüphesiz bütün toplumlar bilir.

Ne kadar mütevazı olursa olsun, hiçbir toplum uygarlığın zanaatlarına —insanlık durumunun hayvanlık durumundan ayrılmasını sağlayan besin toplamaya, çömlekçiliğe, dokumacılığa— büyük değer vermeyi reddetmez. Gelgelelim "ilkel" denen halklarda doğa kavramı daima muğlak bir karakter taşır: Doğa, kültürü önceleyen bir şeydir, aynı zamanda kültürün temelinde yer alır; şu da var ki doğa insanın, atalarıyla, ruhlarıyla, tanrılarıyla karşılaşmayı umduğu alanı teşkil eder. Nitekim doğa kavramı "doğaüstü" bir unsur içerir ve doğa kültürün ne kadar temelinde yer alıyorsa, bu doğaüstü unsur da o kadar üstünde yer alır.

O halde, asıl önemli olan şeyin, yani insan ile doğaüstü dünya arasındaki ilişkilerin söz konusu olduğu her durumda, yerli düşüncenin, insan eliyle üretilmiş nesneleri ve tekniği değersiz görmesi şaşırtıcı gelmemelidir. Gerek klasik antikçağda gerekse Doğu ve Uzakdoğu'da, gerek Avrupa folklorunda gerekse çağdaş yerlilerde, insan eliyle üretilmiş, yerel ya da dışarıdan getirilmiş nesnelerin dini törenlerde ve ayinlerin çeşitli aşamalarında kullanılmasının yasak olduğu pek çok durum saptanabilir. İş-

lenmemiş doğal nesnelere ya da arkaik aletlere izin verilir yalnızca. Kilise Babaları'nın ve İslam'ın faiz karşılığı borç vermeyi yasaklamasında olduğu gibi, ister para ister başka araçlar olsun, her nesnenin kullanımı baştaki saflığına uygun olmalıdır onlara göre.

Taşınmaz mallarla ilgili işlemlere duyulan nefreti de aynı şekilde yorumlamak gerekir. Kuzey Amerika'da ve Avustralya' daki çok yoksul yerli topluluklar, kimi zaman çok yüksek ücretler karşılığında dahi toprak satmayı reddetmişlerse (kimi durumlarda hâlâ reddetmektedirler), ilgili kişilerin tanıklığına göre bunun sebebi, ata toprağını "ana" olarak görmeleridir. Bu akıl yürütmeyi daha da ileri taşıyalım: Kuzey Amerika'daki Büyük Göller bölgesinde yaşayan Menomini yerlileri, komşuları Iroquois'ların tarım tekniklerinden gayet haberdar oldukları halde pirincin —yani ekilmeye son derece elverişli olan en temel besin maddelerinin— üretimi için bu teknikleri uygulamayı reddetmişlerdir, bunun da sebebi "toprak analarını yaralama"nın onlara yasaklanmış olmasıdır.

Doğa ile kültür arasındaki karşıtlık, cinsiyetler arasındaki işbölümünün de temelinde yer alır çoğu zaman. Farklı toplumlar karşılaştırıldığında türlü türlü kurallar görülse de, bu toplumlarda çeşitli şekillerde yorumlanan ve yalnızca uygulanışları farklı olan sabit unsurlar bulunur. Pek çok toplum, *doğa/kültür* karşıtlığı ile *kadın/erkek* karşıtlığının örtüştüğünü düşünür. Dolayısıyla bahçıvanlık gibi, doğa düzenine dahil görülen ya da çömlekçilik gibi elle yapılan ve zanaatkârı maddeyle doğrudan temasa geçirdiği düşünülen faaliyetler kadınlara mahsus sayılırken; aynı işler, toplumdan topluma farklılık gösteren, belli bir karmaşıklık düzeyine erişmiş aletler ya da makineler yardımıyla gerçekleştirildiğinde, bu defa erkeklere mahsus sayılmaktadır.

Bu ikili perspektiften bakıldığında, "tarihsiz halklar" diye bir şeyden bahsetmenin ne kadar abes olduğu görülür. "İlkel" diye adlandırdığımız toplumların, diğer tüm toplumlar gibi, bir tarihi vardır; ama bizler için geçerli olanın aksine, bu toplumlar tarihi kabul etmez ve kendi içlerinde tarihsel bir evrimin tohumlarını atabilecek her şeyi törpülemeye çalışır. Bizim toplumlarımızın doğasında değişim vardır; yapı ve işleyişlerinin temel ilkesi budur. İlkel denen toplumların bize ilkel görünmelerinin nedeni, mensuplarınca her şeyden önce varlıklarını oldukları gibi sürdürmek üzere tasarlanmış olmalarıdır. Dış dünyaya pek açık değillerdir ve Fransızcada *l'esprit de clocher* ("bizim-memleketçilik") dediğimiz şey hâkimdir. Buna karşılık, karmaşık uygarlıklarınkine kıyasla bu toplumların iç yapısı çok daha sıkı bir dokuya, çok daha zengin bir ortama sahiptir. Ayrıca teknik ve ekonomik bakımdan çok alt seviyelerde olan toplumlar esenlik ve bolluk içinde olduklarını hissedebilirler: Her biri, mensuplarına yaşanmaya layık yegâne hayatı kendisinin sunduğuna inanır.

Otuz küsur yıl önce, ilkel denen toplumlar ile bizim yaşadığımız toplumlar arasındaki farkı, bence yanlış anlaşıldığı için çokça eleştiri konusu olan bir imgeye başvurarak anlatmıştım. Toplumları makinelerle karşılaştırmayı önermiştim; iki tür makine vardı: mekanik ve termodinamik makineler.

İlk tür makineler, başlangıçta onlara verilen enerjiyi kullanır. Şayet yapılarında bir kusur yoksa, yani sürtünmeye ve ısınmaya sebep olmuyorlarsa, teorik olarak sonsuza kadar çalışabilirler. Buna karşılık termodinamik makinelerin —örneğin buharlı makinelerin— çalışması, ısıtıcı ile kondansör arasındaki sıcaklık farkına dayalıdır; diğer makinelere kıyasla, çok daha

fazla iş üretirler, ama bu sırada enerji harcar ve yavaş yavaş kendi enerjilerini tüketirler.

Dolayısıyla antropologların incelediği toplumların, bizim yaşadığımız daha büyük ve daha karmaşık modern toplumlarla karşılaştırıldığında, "sıcak" toplumlardan ziyade, bir nevi "soğuk" toplumlar olduğunu söylemiştim: Yani, buharlı makinelerden ziyade duvar saati gibidirler. Bu toplumlarda çok az kargaşa (fizikçiler olsa buna "entropi" derdi) görülür ve sonsuza dek ilk hallerini (ya da ilk hal addettikleri durumu) muhafaza etmeye çalışırlar; bu da dışarıdan bakıldığında bu toplumların niçin tarihten ve ilerlemeden yoksun göründüklerini açıklar.

Yaşadığımız toplumlar, termodinamik makinelerden ziyadesiyle yararlanmakla kalmıyor, içyapıları bakımından bu buharlı makinelere benziyorlar da. Buharlı makinelerde ısı kaynağı ile soğutucu parça arasında gözlemlediklerimize benzeyen karşıtlıkların olmasını gerektiriyor bu toplumlar. İşlemelerini sağlayan temel potansiyel bir farklılıktır: Kölelik, serflik, sınıf ayrımı gibi, tarih boyunca farklı adlar alan toplumsal hiyerarşi. Bu tür toplumlar kendi içlerinde hem daha çok düzen (sanayi uygarlığı) hem de bireyler arasındaki ilişkiler düzeyinde daha çok entropi yaratmak için kullandıkları birtakım dengesizlikler üretir ve bunları sürdürürler.

Öyleyse antropologların incelediği toplumların çok az entropiye sahip olan sistemler olduğu, adeta tarihin mutlak sıfır derecesinde işledikleri düşünülebilir. Bu toplumların tarihten yoksun olduğunu söylerken kastettiğimiz tam olarak budur. Bizimkiler gibi, "tarihli" toplumlarınsa, iç sıcaklıkları arasında büyük farklar bulunur ki bunlar da ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerden ileri gelir.

Hiç şüphe yok ki toplumun bütünü her zaman iki veçhe içerir. Bu veçheler, Çin felsefesindeki *yin* ve *yang* gibidir: Bu iki ilke hem çatışır hem birbirini tamamlar — *yang*'ın içinde *yin*, *yin*'

in içinde de *yang* vardır daima. Toplum hem bir makine, hem de bu makinenin ürettiği iş demektir. Buharlı makine gibi entropi üretir, motor gibi de düzen. Bu iki veçhe —düzen ve düzensizlik— uygarlığa yaklaşmak için başvurabileceğimiz iki tarza tekabül eder: kültür ve toplum.

Kültür, belli bir uygarlıktaki insanların dünyayla kurduğu ilişkilerin toplamından oluşur; toplumsa bu insanların birbirleriyle kurduğu ilişkilerden.

Kültür düzen yaratır: Toprağı ekip biçer, evler yapar, nesneler imal ederiz. Buna karşılık, toplumlarımız fazlasıyla entropi üretir. Güçlerini dağıtır ve toplumsal çatışmalar, siyasi mücadeleler ve bireylerde yarattığı ruhsal gerilimlerle kendi kendilerini tüketirler. Başta temel aldığı değerler durmamacasına yozlaşır. Hatta diyebiliriz ki yaşadığımız toplumlar çatılarını gitgide kaybeder, neredeyse darmadağın olur ve kendilerini oluşturan bireyleri birbirlerinin yerine geçebilen kimliksiz atomlara indirger.

"İlkel" ya da yazısız dediğimiz halklarınsa kültürleri yoluyla düzen yarattığı pek söylenemez; bu sebeple de bunları "azgelişmiş toplumlar" diye niteleriz. Buna karşılık içlerinde çok az da olsa entropi yaratırlar. Genel olarak bakıldığında, bu toplumlar eşitlikçidir ve işleyişleri mekanik tarzdadır; az önce anlattığım üzere, fikir birliği kuralına göre yönetilirler.

Halbuki uygarlaşmış ya da uygarlaştığı iddia edilen toplumlar, mekanikleşme ve bilimdeki sayısız uygulamanın gösterdiği gibi, hem kültürleri içinde fazlasıyla düzen hem de toplumları içinde fazlasıyla entropi üretirler.

En iyisi üçüncü bir yolda bulunur şüphesiz: Kültürel olarak hep daha çok düzen yaratan, ama toplumsal olarak entropinin artışı gibi bir bedel ödemesi gerekmeyen bir toplum. Bir başka deyişle, XIX. yüzyılın başlarında Fransa'da Saint-Simon'un savunduğu gibi, "insanların yönetiminden nesnelerin idaresine"

geçebilen bir toplum. Bu programı formüle eden Saint-Simon, hem kültür ile toplum arasındaki antropolojik ayrımı hem de şu anda elektroniğin ilerlemesiyle gözlerimizin önünde gerçekleşen devrimi önceden görmüştü. Belki de bu durum bizlere şunu gösteriyor: Gün gelecek, vaktiyle tarihsel evrim yoluna giren, ama bunu yaparken insanları makineye indirgeyen bir uygarlıktan, —robotlar aracılığıyla yapılmaya başlandığı gibi— makineleri insana dönüştürmeyi başaracak daha yetkin bir topluma geçmek mümkün olacak. Böylelikle, ilerlemeyi üretme işini bütünüyle kültür üstlendiğinden, toplum da ilerlemeyi sağlayabilmek için insanları köleleştirmesini zorunlu kılan lanetten kurtulmuş olacak. Ondan sonra tarih biricikleşecek, tarihin dışına ve üstüne çıkmış olan toplum, ilkel denen en alt seviyedeki toplumların sergilediği şeffaflık ve iç dengeye kavuşabilecek, böylece tarih ve toplum insanlık durumuyla uyumsuz olmaktan çıkacaktır.

Ütopik de olsa antropoloji en yüce gerekçesini bu perspektifte bulur, zira incelediği hayat ve düşünce biçimleri tarihsel ve karşılaştırmalı bir ilgi konusundan ibaret olmayacaktır artık: İnsan için daha kalıcı olanaklar ortaya çıkaracaklardır ki antropolojinin gözlem ve analizlerinin görevi de bu olanakları korumaktır.

İki tür toplum arasında yapmış olduğum bu karşılaştırma daha doğrudan ve pratik etkileri olan dersler de içerir.

Çıkarılabilecek ilk sonuç şu: Modern sanayici ve finansçının bakış açısından, arkaik kalıntılardan ve gelişmenin önündeki engellerden ibaret olan ekonomik faaliyet tarzları, saygıyı ve pek çok açıdan irdelenmeyi hak etmektedir.

Bizimkilerden tamamen farklı olan üretim tarzları sonucunda binlerce yıl içinde oluşmuş bitkisel türlerden hâlâ var olanları korumak için, gen bankaları oluşturulmaya çalışılıyor günümüzde. Büyük verime sahip ama kimyasal gübrelere de muhtaç

olan ve hastalığa yol açan maddelerden gitgide daha çok etkilenen birkaç türe indirgenmiş günümüz tarımının tehlikelerinin bu şekilde telafi edileceği umuluyor.

Peki daha da ileri giderek, arkaik üretim tarzlarının *sonuçlarıyla* yetinmeyip, bu sonuçların elde edilmesini sağlayan vazgeçilmez teknik bilgi ve becerilerin (İngilizcede *know-how* denen şeylerin) bir daha geri dönmemecesine yok olup gitmesinin önüne geçilmesi de gerekmiyor mu?

Ayrıca ekonomik geleceğimiz açısından, üretim sürecinde psikolojik, toplumsal ve ahlaki faktörleri muhafaza etmemizin ya da canlandırmamızın gerekli olup olmadığı da sorulabilir. Sanayi sosyolojisi uzmanları, işlerin parsellenmesini ve basitleşmesini, çalışma inisiyatifinin yitimini, üreticinin ürettiği şeyden uzaklaşmasını dayatan nesnel üretim ile, çalışana kendi kişiliğini ve yaratma arzusunu ifade etme imkânı veren öznel üretim arasındaki çelişkiyi ortaya seriyorlar. Tek bir örnek verecek olursam; bir Melanezyalı toplumsal kurallar yüzünden kızkardeşinin ev işleriyle ilgilenmeye mecbur olduğunda ya da bahçesinde yetiştirdiği tatlı patateslerin boyu uğruna tarım tanrılarıyla iyi geçindiğini kanıtlamaya çalıştığında, teknik, kültürel, toplumsal, dinsel kaygıların hepsiyle birden hareket ediyordur.

İktisatçı —olur a— unuttuğunda antropoloğun hatırlattığı şudur: İnsan sürekli daha fazla üretmeye teşvik edilemez. Çalışırken, aynı zamanda doğasının derinlerine kök salmış birtakım arzuları tatmin etmeye de uğraşır: Birey olarak kendini gerçekleştirmeye, nesnelere damgasını vurmaya, çalışmaları aracılığıyla öznelliğine bir nesnellik kazandırmaya gayret eder.

İlkel denen toplumlar işte bu bakımlardan bize örnek olabilirler. Bu toplumlar, üretilen zenginlikleri ahlaki ve toplumsal değerlere dönüştürmeyi amaçlayan ilkeleri temel alırlar: Bir işte şahsen başarı elde etmek, akrabalara ve komşulara saygı göstermek, ahlaki ve toplumsal açıdan itibar kazanmak, insan ile

doğa ve doğaüstü dünya arasında uyum kurmak. Antropolojik araştırmalar, insan doğasının bu farklı unsurları arasında uyum kurulması gerekliliğini daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca sanayi uygarlığının bu uyumu yok etmeye yöneldiği her yerde, antropoloji bizleri uyarabilir ve uyumu tekrar kazanmak için izlenecek yolları gösterebilir.

Bilimsel, Tarihsel ve Mitik Düşünceler Arasında Ne Tür Yakınlıklar Vardır?

Zamanımız azaldı; o yüzden programımdaki üçüncü başlık üzerinde daha kısa duracağım: Antropologların incelediği halklar arasındaki en yaygın dinsel kavrayışlardan neler öğrenilebilir?

Antropologlara göre, dinler, farklı farklı kombinasyonlarla bir araya gelen çok geniş bir mitler ve ayinler repertuarı meydana getirir. Bu kombinasyonlar, inananlar haricinde herkese ilk bakışta akla aykırı ve temelsiz görünür. Dolayısıyla bu noktada önemli olan, işin burada bırakılıp bırakılmayacağı, açıklanamayan şeyleri betimlemekle yetinilip yetinilmeyeceği, ya da inançların, teamüllerin ve âdetlerin görünüşteki düzensizliği ardında bir tutarlılık bulmanın mümkün olup olmadığıdır.

Brezilya'nın iç kısımlarında yaşayan, vaktiyle şahsen tanıdığım yerli halkların mitlerinden yola çıktığımda, sanırım, şunu idrak etmiştim: Tek tek ele alındığında her mit mantıktan tamamen yoksun tuhaf bir anlatı gibi görünse de, bu mitler arasında, her birinin özelde anlattığı hikâyelerden daha yalın olan ve daha iyi kavranabilen ilişkiler mevcuttur.

Ne var ki felsefi ya da bilimsel düşünce kavramlar formüle ederek ve bunları birbirleriyle ilişkilendirerek akıl yürütürken, mitik düşünce duyumsanabilir dünyadan alınan imgelerle iş görür. Fikirler arasında bağlar kurmak yerine, gök ile yeri, yer ile

suyu, aydınlık ile karanlığı, erkek ile kadını, çiğ ile pişmişi, taze ile çürüğü, vb. karşı karşıya getirir. Böylece duyumsanabilir niteliklere —renklere, dokulara, tatlara, kokulara, seslere— ilişkin bir mantık geliştirir. Bir biçimde kodlanmış bir mesaj iletmek için, bu niteliklerden bir kısmını seçer, bir araya ya da karşı karşıya getirir.

1964'ten 1971'e dek, *Mitlerin Mantığı* (*Mythologiques*) adıyla yayımlanan dört büyük ciltte çözümlemeye giriştiğim yüzlerce örnekten birini vereyim.

Ensest ilişki içinde olan, yani birleşmeleri törelerce yasaklanmış olan iki âşığın ancak ölünce birbirlerine kavuşup yekvücut olabileceklerini söyleyen bir hikâyeyi, edebi geleneklerimiz dolayısıyla aşina olduğumuz için, kolayca anlayabiliriz. Nitekim Batı kültüründe de ortaçağa ait Tristan ile Isolde romanı ve Wagner'in operası vardır. Sanırım, Japon geleneğinde de bu tür anlatılar mevcut.

Buna karşılık, bir başka hikâye bize şaşırtıcı geliyor: Bir nine, biri erkek, biri kız, yeni doğmuş iki kardeşi tek çocuk haline getirmek için birbirine yapıştırır. Bu çocuk büyür ve günün birinde havaya bir ok fırlatır; bu ok yere düşünce çocuğu ortadan ikiye bölerek erkek kardeş ile kız kardeşi birbirinden ayırır, bu kardeşler de çok geçmeden birbirine âşık olur.

Bu ikinci hikâye abes ve tutarsız görünür bize. Halbuki — başka toplumların yanı sıra— Kuzey Amerika yerlilerinde mevcuttur. İkinci hikâyenin birinci hikâyeyi tam anlamıyla yarattığına kanaat getirmek için de bu ikisini bölüm bölüm karşılaştırmak yeter: İkinci, birinciyi tersten anlatır yalnızca. O halde, farklı yerlerde karşılaştığımız şey, komşu toplulukların simetrik ve tersine çevrilmiş anlatılar aracılığıyla ortaya koyduğu tek bir mit değil midir?

Bir adım daha atarak, şunu gözlemlediğimizde bu konuda hiçbir şüphe kalmaz: Kuzey Amerika'da ilk anlatı, yasak aşkın

taraflarının öldükten sonra dönüştüğü bir takımyıldızın kökenini açıkladığını iddia ederken (Japonya'da hâlâ Tanabata bayramında kutlanan, Çin geleneğindeki Çoban ile Dokumacı Kız hikâyesine benzer biraz bu), ikinci anlatı güneşteki lekelerin kökenini açıklamak iddiasındadır. Bu anlatılardan birinde, parlak noktalar karanlık bir fon, diğerindeyse karanlık noktalar parlak bir fon önünde görülür. Öyleyse, gökteki tersine çevrilmiş görünümleri izah etmek için, kâh doğrudan kâh tersinden aynı hikâye anlatılır; tıpkı bir filmin başından başlaması, ya da sonundan başlayıp bir trenin geri geri gittiğini ve bu arada da dumanın trenin bacasından içeri girerek yavaş yavaş yoğunlaşıp suya dönüştüğünü göstermesi gibi.

Bu tür bir çözümlemenin sonucu şudur: İki farklı mit yerine tek mit vardır artık. Böylelikle, envai çeşit anlamsız anlatının yerini, sayıları gitgide azalan, birbirlerini aydınlatan nesneler alır yavaş yavaş. Mitlerin anlamı iki anlatıdan birinde bulunmaz. Anlam ancak bu anlatılar arasında ilişki kurulduğunda ortaya çıkar.

Bu tür araştırmaların güncel sorunlara nasıl ışık tutabileceğini merak edenler olabilir. Çünkü yaşadığımız toplumlarda mitler yok. İnsan olmanın sonucu olan sorunları çözmek amacıyla, bilime, daha doğrusu her tür sorun için uzmanlaşmış bir bilim dalına başvuruluyor bu toplumlarda.

Peki her zaman böyle mi olmuştur? Yazısız toplumların, bütün insanlığın binlerce, hatta uzun tarihi içinde belki milyonlarca yıl mitlere başvurmasının sebebi, bizi çevreleyen dünyanın düzenini ve doğduğumuz toplumun yapısını izah etmek, bunların temelsiz olmadıklarını göstermek, bir bütün olarak dünyanın ve mensubu olunan özgül toplumun, ezelden beri nasılsa hep öyle kalacağına dair güven telkin etmektir.

Ne var ki kendi toplumsal düzenimizi sorguladığımızda, biz de bu düzeni izah etmek, meşru kılmak ya da suçlamak için ta-

rihe başvuruyoruz. Geçmişe ilişkin bu yorum, ait olduğumuz ortama, siyasi inançlarımıza, ahlaki tavrımıza bağlı olarak değişiyor. Bir Fransız için, 1789 devrimi günümüz toplumunun genel görünümünü izah eder. Bu görünümü iyi ya da kötü diye yargılamamıza bağlı olarak da 1789 devrimini aynı şekilde tasavvur etmeyiz, yine bu nedenle farklı gelecekler arzularız. Başka bir deyişle, uzak ya da yakın geçmişimizden kendimiz için yarattığımız imge büyük ölçüde bir *mit* niteliğindedir.

Bu fikirleri Japonya'ya uygulamak benim için haddini aşmak olabilir. Ama Japonya hakkındaki kıt bilgime dayanarak şu tahminde bulunabilirim: Meiji döneminin arifesinde, Şogun iktidarını savunanlar ile imparatorluk rejiminin yeniden kurulmasını savunanlar için de aynı durum söz konusu galiba. 1980'de Suntory Vakfı tarafından Osaka'da düzenlenen bir sempozyum sırasında, Meiji restorasyonu konusunda Japon katılımcıların hâlâ farklı farklı yorumları olduğu izlenimini edinmiştim: Kimileri bu restorasyonu uluslararası hayata açılma olarak görüyor ve hiçbir art niyet, nostalji ya da pişmanlık beslenmeksizin bu yolda daha da ileri gidilmesini istiyordu; kimileriyse bu açılımı Batı'nın silahlarını alıp Batı'ya karşı direnmenin ve Japon kültürüne özgü nitelikleri korumanın bir yolu olarak görüyordu.

Böylece nesnel ve bilimsel bir tarihin mümkün olup olmadığı ya da yaşadığımız modern toplumlarda tarihin rolünün de mitlerinkine benzer bir rol olup olmadığı sorusu çıkıyor karşımıza. Yani, mitlerin yazısız toplumlar için gördüğü işlevleri (belli bir toplumsal düzeni ve dünya tasavvurunu meşrulaştırmak, herhangi bir şeyin mevcut halini geçmişiyle izah etmek, mevcut durumunun meşruiyetini geçmişteki bir duruma dayandırmak, geleceği hem bugüne hem de geçmişe göre tasavvur etmek) bizim uygarlıklarımızın tarihe yükleyip yüklemediği sorusu.

Gelgelelim bir fark söz konusu: Örnekle ortaya koymaya çalıştığım gibi, her mit farklı bir hikâye (*histoire*) anlatıyormuş gi-

bi görünüyor; çoğu zaman da aynı hikâyenin bölümlerinin farklı şekilde düzenlenmiş olduğunu görüyoruz. Tarihe gelince, tek bir Tarih (*Histoire*) olduğuna inanıyoruz, ama gerçekte her siyasi çevre, her toplumsal kesim, hatta kimi zaman her birey farklı bir tarih/hikâye anlatıyor ve, mitin aksine, bu hikâyeyi bugünün geçmişi yarattığına ve geleceğin bugünü baki kılacağına inanmak için değil, bugün geçmişten nasıl farklıysa geleceğin de bugünden aynı şekilde farklı olacağına inanmak için kullanıyor.

İlkel diye adlandırılan toplumlar ile bizim yaşadığımız toplumlar arasında yukarıda yapmış olduğum kaba karşılaştırma, bizim toplumlarımızın kullandığı şekliyle Tarih'in nesnel gerçeklerden ziyade önyargıları ve arzuları ifade ettiğini anlamaya yöneltmiştir bizi. Bu durumda da antropoloji eleştirel düşünce konusunda bize bir ders verir. Hem kendi toplumlarımızın hem de farklı toplumların geçmişinin bir tek anlamı olmadığını daha iyi idrak etmemizi sağlar. Geçmişe dair mutlak bir yorum yoktur, tamamen göreli olan farklı farklı yorumlar vardır.

Bu konferansı bitirirken, müsaadenizle daha da cüretkâr bir düşünce önereceğim. Bilim dahi, dünyanın düzeni konusunda, zamandan bağımsız bir perspektiften tarihsel bir perspektife geçiyor günümüzde. Newton'un yaşadığı çağın aksine, evren artık yerçekimi gibi evrensel yasalara tabi görünmüyor bize. Modern astrofiziğe göre, evrenin bir tarihi var. On beş-yirmi milyar yıl önce ("büyük patlama" denen) benzersiz bir olayla ortaya çıkan evren gitgide genişlemiştir ve, varsayımlara göre, ya aynı şekilde sonsuza dek genişlemeye devam edecek, ya da bir genişleyip bir daralacaktır.

Ama bilim ilerledikçe aynı zamanda şuna da kanaat getiriyoruz: Fenomenlere düşünce yoluyla hükmetme konusunda gitgide âcizleşiyoruz, zira bu fenomenler zaman ve mekân bakımından büyüklükleriyle zihinsel yetilerimizi aşıyor. Bu açıdan evren, biz insanların çoğu için bir nevi büyük bir mit olarak ka-

lıyor: Evren, biricik olaylardan oluşur ve bu olaylar yalnız bir kez meydana geldiklerinden gerçeklikleri hiçbir zaman kanıtlanamaz.

O halde, XVII. yüzyıldan beri, bilimsel düşüncenin mitik düşünceye radikal bir şekilde karşıt olduğu ve bunlardan birinin öbürünü çok geçmeden bertaraf edeceğinin düşünüldüğü olmuşsa da, şimdi aksi yönde bir hareketin başlayıp başlamadığını sorabiliriz kendimize. Bilimsel düşüncedeki ilerlemeler bu düşünceyi tarihin kucağına itmiyor mu? XIX. yüzyılda biyolojide evrim teorisi aracılığıyla gerçekleşen durum bu değil miydi zaten; modern kozmoloji de aynı yönde ilerlemiyor mu?

Tarihsel bilginin bizler için bile mitlerle yakın bir bağı olduğunu göstermeye çalıştım. Göründüğü gibi bilimin kendisi bir hayat tarihi, bir dünya tarihi olma yönünde ilerliyorsa, bilimsel düşünce ile mitik düşüncenin uzun süre farklı yollar izledikten sonra bir gün birbirlerine yaklaşmaları ihtimalini yok sayamayız. Bu varsayım çerçevesinde, antropolojinin mitik düşünceyi incelemeye duyduğu ilgi, zihnin işleyişinin özünde yatan her daim güncel zorlukların bilinmesine yaptığı katkılarla daha da haklı, daha da anlamlı çıkmaktadır.

III

Kültürel Farklılığın Takdir Edilmesi: Japon Kültüründen Öğrendiklerimiz

İLK İKİ KONFERANSTA söylediğim her şey, düşük teknik ve ekonomik seviyeleri dolayısıyla, yazısız toplumlar ile bizim toplumlarımız arasına koymaya çalıştığımız uçurumu azaltmaya yöneltiyor bizi.

Antropologlar ve Genetikçiler

Bu uçurumun varlığını açıklamak için, geçmişte iki tür argümana başvurulmuştur (hâlâ başvurulduğu da oluyor). Kimilerine göre, insan toplulukları genetik mirasları dolayısıyla birbirlerinden farklı oldukları için, aşılmaz bir uçurumdur bu. Bu genetik miraslar arasında, zihinsel beceriler ve ahlaki tavırları etkileyen bir eşitsizlik söz konusudur. Irkçıların tezi budur. Öte yandan evrimci teoriye göre, kültürlerin eşitsizliğinin kökeni biyolojik değil, tarihseldir: Bütün toplumların geçmek zorunda olduğu biricik yol üzerinde, bazı toplumlar öne geçecek, bazıları yerinde sayacak, bazıları da muhtemelen gerileyecektir. Burada önemli olan tek nokta, kimi toplumların ilerleyememesinin tarihsel sebeplerini kavramak ve ilerlemelerine yardımcı olmaktır.

O halde, antropolojinin, çözümüne katkı sağlamayı umdu-

ğu son iki sorundan biri ırk sorunu, öbürü de ilerleme kavramına nasıl bir anlam yükleneceği sorunudur.

XIX. yüzyılın tamamı ile XX. yüzyılın ilk yarısı boyunca, ırkın kültürü etkileyip etkilemediği ve etkiliyorsa ne şekilde etkilediği merak edilmiştir. Aynı fiziksel görünüşe sahip olmayan halkların, hayat tarzlarının, âdetlerinin ve inançlarının da farklı olmasından hareketle, fiziksel farklar ile kültürel farkların birbirleriyle bağlantılı oldukları sonucuna varılmıştır. Unesco'nun ırk meselesine dair ikinci bildirisinin girişinde sağduyuyla ikrar edildiği gibi, sokaktaki insanı ırk diye bir şeyin olduğuna inandıran şey, "bir Afrikalıyı, Avrupalıyı, Asyalıyı ve Kızılderiliyi bir arada gördüğünde, duyularıyla elde ettiği dolaysız tanıklıktır".

Irk ile kültürün birbiriyle bağlantılı olduğu fikrine karşı, antropoloji uzun zaman iki argümana başvurmuştur. İlk olarak, mevcut kültürlerin, özellikle de yeryüzünde iki-üç yüz yıldır var olan kültürlerin sayısı, en titiz araştırmacıların ayırt etmeye çalıştığı ırkların sayısından katbekat fazladır: Binlerce kültüre karşılık topu topu yirmi-otuz ırk vardır. Aynı "ırka" mensup olduğu farz edilen insanlarca meydana getirilmiş iki kültür, ırkları farklı toplulukların meydana getirdiği iki kültür kadar yahut çok daha farklı olabilir birbirinden.

İkinci olarak, kültür mirası, gen mirasından çok daha hızlı değişim geçirir. Atalarımızın kültürleri ile bizimkiler arasında muazzam bir fark vardır. Hatta şu bile söylenebilir: Antik Yunan ve Romalıların hayat tarzı ile XVIII. yüzyılda yaşamış atalarımızın hayat tarzı arasındaki fark, XVIII. yüzyıldaki atalarımızınki ile bizlerin hayat tarzı arasındaki farktan çok daha azdır. Yine de bizim onların mirasını devam ettirdiğimiz söylenebilir.

Bu iki sebep, teknikleri, âdetleri, kurumları ve inançları inceleyen, "kültürel" ya da "sosyal" adı verilen antropoloji ile kafatasları, iskeletler ya da canlılar üzerinde ölçümler ve karşılaştırmalar yapmakta ısrar eden eski ekol fiziksel antropoloji ara-

sında, yaklaşık yüzyıldır var olan ayrılığı açıklar. İki tür envanter arasında hiçbir bağlaşım kurmanın imkânı yok. Bir imgeyle açıklayacak olursam, fiziksel antropologların kullandığı eleğin gözleri o kadar geniştir ki, biz kültürel ya da sosyal antropologların bir anlam atfettiği kültürler arası farkların hiçbirini tutamaz.

Buna karşılık, antropoloji ile "popülasyon genetiği" denen yeni biyoloji dalı arasında otuz-kırk yıldır bir işbirliği kurulmuş bulunuyor. Bu yeni bilim dalı, antropologların, ırksal farklar ile kültürel farklar arasında sebep-sonuca dayalı bir bağ, hatta bir ilinti kurmaya yönelik her tür girişime en başından beri duydukları güvensizliği biyolojik argümanlarla desteklemiştir.

Geleneksel ırk kavramı gözle görülen dış özelliklere dayanır tamamen: boy, ten ve göz rengi, kafatasının biçimi, saç şekli, vb. Bu farklı alanlarda gözlemlenen değişkenliklerin uyuştuğu farz edildiğinde dahi —ki fazlasıyla şüpheli bir hususturbunların, genetikçilerin ortaya çıkarıp önemine işaret ettiği, doğrudan doğruya algılanamayan farklarla da —kan gruplarıyla, kan serumundaki proteinlerle, bağışıklık sistemi etmenleriyle, vb.— uyuştuğunu kanıtlayan hiçbir şey bulunmaz. Gelgelelim bu farklardan biri ne kadar gerçekse öbürü de en az o kadar gerçektir ve ikinci grubun coğrafi dağılımının birinciye kıyasla tamamen farklı olduğu düşünülebilir — kimi durumlarda saptanmıştır da. Dolayısıyla korunmuş özelliklere bağlı olarak geleneksel ırkların içinde "görünmez ırklar" ortaya çıkacak, ya da bu görünmez ırklar, geleneksel ırklara tahsis edegeldiğimiz henüz belirsiz olan sınırları yeniden düzenleyecektir.

Antropologların yaklaşımını teyit eden genetikçiler böylelikle "ırk" kavramının yerine "gen havuzu" kavramını geçirmişlerdir. Gen havuzu, adamakıllı belirlenmiş sınırlara sahip olduğu ve değişmediği varsayılan özellikler içermez, bir yerden diğerine farklılık gösteren ve zamanla sürekli değişen göreli dozlardan meydana gelir. Gen havuzlarına koyduğumuz sınırlar key-

fidir. Bu dozlar duyumsanmayacak şekilde hafif hafif artar ya da azalır ve orada burada oluşturduğumuz eşikler, araştırmacının ilgilendiği ve bu eşikleri sınıflandırmak üzere elinde tuttuğu fenomenlere dayanır.

Antropologlar ile genetikçiler arasındaki bu yeni birliktelik, ilkel diye adlandırılan halklara karşı alınan tavırda dikkate değer bir değişiklik meydana getirmiştir. Bu tavır değişikliği, başka argümanlarla, şimdiye dek yalnızca antropologların benimsemiş olduğu bir doğrultuda ilerler. Yüzyıllar boyunca, annenin son doğan çocuğu emzirdiği sürece eşler arasında cinsel ilişkinin yasaklanması gibi keyfi yasaklamalara, tuhaf evlilik kurallarına, şeflerin ya da yaşlıların lehine olan çokeşliliğe bağlı imtiyazlara, bebek öldürme gibi bizi dumura uğratan uygulamalara dayalı âdetler abes, hatta sarsıcı gelmiştir. Bunların sebeplerini anlamamız için, 1950'lerde popülasyon genetiğinin şekillenmesini beklemek gerekmiştir.

Kendi ırkımızdan en uzak olan ırkları en homojen ırklar olarak düşünme eğilimindeyizdir hep: Beyaz birine göre, Sarı ırka mensup herkes birbirine benzer; *namban* denen sanatta Beyazlarla ilgili klişeleşmiş temsiller bu durumun tersinin de doğru olduğunu ortaya koyuyor. Halbuki aynı coğrafi bölgede yaşayan ilkel kabileler arasında önemli farkların bulunduğu saptanmıştır; aynı kabileye ait köyler arasında, dil ve kültür bakımından farklı olan kabileler arasındaki kadar fark vardır neredeyse. Sonuç olarak, yalıtılmış bir kabile bile biyolojik bir birim teşkil etmez. Bu durumun sebebini açıklayan şey de yeni köylerin oluşumudur: Bir aile, sülaleden kopar, tek başına bir yere yerleşir. Daha sonraysa, akrabaları grup grup onlara katılarak yeni yerleşimi paylaşır. Bu şekilde oluşan gen havuzları da kendi aralarında öyle büyük bir farklılık sergiler ki rasgele gruplaşmaların sonucu olsalar bu kadar farklılık göstermezlerdi.

Bu durum şu sonucu doğurur: Aynı kabileye ait köyler, en

başta birbirlerinden farklılaşmış, her biri göreli bir yalıtılmışlık içinde yaşayan ve farklı doğum oranlarına sahip olduklarından birbirleriyle rekabet halinde olan genetik oluşumlar içeriyor olsa da, bu oluşumlar, biyologlarca iyi bilindiği üzere, genellikle hayvan türlerinde gözlemlenen evrimle kıyaslanamayacak kadar hızlı bir evrim için elverişli koşullar meydana getirir. Şunu biliyoruz ki çok eski çağlarda yaşamış insanımsıları günümüzün insanına çeviren evrim çok hızlı gerçekleşmiştir.

Şayet günümüzde dünyanın ücra köşelerindeki belli toplumlarda gözlemlenen koşulların, en azından bazı açılardan, insanların uzak geçmişte yaşadığı toplumlarınkine benzediğini kabul edersek, şunu da takdir etmemiz gerekir: Çok kötü addettiğimiz koşullar, bizleri mevcut halimize getirmeye en uygun koşullardı ve hâlâ da insan evrimini aynı yönde tutmaya ve bu evrimin ritmini korumaya en elverişli koşullardır; oysa genetik alışverişlerin farklı yollarla gerçekleştiği günümüzdeki devasa toplumlar evrimi yavaşlatmaya ya da evrime farklı bir yön vermeye meyilliler.

Önceden yalnızca alay ettiğimiz, ya da olsa olsa küçümsemeyle karışık bir merak duyduğumuz hayat tarzlarından, gelenek ve inançlardan nesnel bir değer ve ahlaki bir anlam çıkarabilmek için, bilgimizi geliştirmemiz ve bu yeni sorunları idrak etmemiz gerekir. Ama popülasyon genetiğinin antropoloji sahnesine çıkmasıyla beraber, bir başka ani dönüşüm meydana gelmiş ve bunun teorik bakımdan belki çok daha önemli sonuçları olmuştur.

Kültüre bağlı olgulardan bahsetmiştim: İlkel diye adlandırılan toplumlar, emzirme süresini üç dört yıla yayarak, çeşitli cinsel yasaklar koyarak, bebekleri icap ettiğinde kürtajla alarak ya da doğduktan sonra öldürerek nüfus artışını sınırlı tutmuşlardır. Erkeklerin bir ya da birden çok karısı olmasına bağlı olarak fazlasıyla değişen üreme oranı, çeşitli doğal ayıklanma biçimlerini

teşvik etmiştir. Bütün bunlar, insan topluluklarının nasıl bölündüğü ve tekrar bir araya geldiğiyle, birleşmeleri ve üremeleri konusunda erkek ve kadın bireylere hangi âdetlerin nasıl dayatıldığıyla, çocuk dünyaya getirme ya da getirmemeye ve çocuk büyütmeye dair şartlarla, yasalarla, büyüyle, dinle ve kozmolojiyle ilgilidir. Bu etmenler, dolaylı ya da dolaysız yoldan, doğal ayıklanmayı biçimlendirip yönlendirir.

"Irk": Uygunsuz Bir Terim

Öyleyse, ırk kavramı ile kültür kavramı arasındaki ilişkiler meselesinin ana unsurları altüst olmuş durumda. XIX. yüzyılın tamamı ve XX. yüzyılın ilk yarısı boyunca, ırkın kültürü etkileyip etkilemediği ve etkiliyorsa nasıl etkilediği merak edilmiştir. Bu şekilde yaklaşıldığı takdirde problemin çözülemeyeceği anlaşılınca, olayların ters yönde işlediği fark edilmiştir. İnsanların biyolojik evriminin ritmini ve yönelimini büyük ölçüde belirleyen şey, dünyanın çeşitli yerlerinde insanların benimsediği kültür biçimleri ile geçmiş ve halihazırdaki hayat tarzlarıdır. Kültürün, ırka bağlı olup olmadığını sorma ihtiyacı şöyle dursun, artık fark ediyoruz ki ırk —ya da bu uygunsuz terimden genel olarak ne anlıyorsak o— kültüre de bağlıdır.

Zaten başka türlü nasıl olabilirdi ki? Bir topluluğun yerleştiği alanın coğrafi sınırlarını, komşu topluluklarla sürdürdüğü dostane veya hasmane ilişkileri ve —sonuç olarak— topluluklar arasında izin verilen, teşvik edilen ya da yasaklanan evlilikler aracılığıyla aralarında meydana gelebilecek nispeten önemli genetik alışverişleri belirleyen şey, bu topluluğun kültürüdür.

Bizim yaşadığımız toplumlarda bile, evliliklerin tamamen rastlantıya bırakılmadığını biliyoruz. Bilinçli ya da bilinçsiz çeşitli etmenler iş başındadır: Müstakbel eşlerin oturdukları yerler

arasındaki uzaklık, etnik köken, din, eğitim seviyesi, ailenin maddi durumu... Yakın bir tarihe kadar çok yaygın olan teamüller ve âdetlerden hareketle bir sonuca varılabilirse şu görülecektir: Toplumsal hayatın ilk safhalarından itibaren, atalarımız belli akrabalar arasında evliliğe izin veren ya da yasak getiren kurallar koymak ve uygulamak zorunda kalmıştır. Önceki konferanslarımda buna birkaç örnek vermiştim. Peki nesiller boyunca uygulanan bu tür kurallar, genetik mirasın aktarılması üzerinde farklı yollardan etkide bulunmuyor mu?

İş bununla da kalmıyor; zira her toplumda uygulanan hijyen kuralları, şu bu hastalığa ya da kusura uygulanan bakımın önemi ve etkisi, belli bireylerin hayatta kalmasını ve öteki türlü çok hızlı yok olup gidecek genetik malzemenin yayılmasını farklı ölçülerde mümkün kılar ya da önler. Keza aynı şey, belli kalıtsal anomaliler karşısında gösterilen kültürel tavırlar için, belli durumlarda—anormal diye adlandırılan doğumlarda, ikiz doğumlarda, vb.— bazen her iki cinsiyetin eşit biçimde, bazen özellikle kız çocuklarının maruz kaldığı bebek öldürme gibi uygulamalar için de söylenebilir. Neticede, yaşam seviyesine ve toplumsal işlevlere göre farklılık gösteren kısırlık ve doğurganlık, eşlerin nispi yaşları gibi faktörlerin (en azından kısmen) dolaylı ya da dolaysız olarak tabi olduğu kuralların nihai kökeni biyolojik değil, toplumsaldır.

O halde, insan evrimi biyolojik evrimin yan ürünü değildir. Ama büsbütün ayrı bir şey de değildir. Biyolog ve antropologlar, kendi sınırlarının ve birbirlerine yapabilecekleri yardımların farkına vardıkları takdirde, bu iki geleneksel yaklaşım arasında bir sentez kurmak mümkün olur.

İnsanlığın başlangıcında, biyolojik evrim, iki ayak üzerinde durma, el becerisi, sosyalleşme, sembolik düşünme, ses çıkarma ve iletişim kurma yeteneği gibi kültür öncesi özellikleri seçmiş olabilir. Buna karşılık ortaya çıkar çıkmaz, bu özellikleri

pekiştiren ve yayan bizzat kültür olmuştur. Kültürler farklılaştığında, örneğin çok zor iklim koşullarına isteyerek ya da mecburen uyum sağlayan toplumlar için soğuğa, sıcağa dayanıklılık, ya da yüksek rakımlarda yaşayan toplumlar için oksijen bakımından fakir havaya dayanıklılık, vb. gibi diğer özellikleri pekiştiren ve teşvik eden şey kültürdür. Peki saldırganlık ya da içe dönüklüğün, teknik becerinin, vb. kısmen de olsa genetik faktörlere bağlı olmadığı söylenebilir mi? Bunları kültürel düzeyde kavradığımızdan, bu özelliklerin hiçbiri genetik bir temelle açık açık ilişkilendirilemez, ne var ki aradaki ilişkilerin uzak etkileri de *a priori* bir kenara konamaz. Öyleyse şurası bir gerçek: Her kültür birtakım genetik eğilimleri ayıklar, bunlar da karşı etki yoluyla kültürü etkiler ve yönelimini güçlendirir.

Bu iki yaklaşım birbirlerine bir ölçüde benzer, bir ölçüde de katkıda bulunurlar. Benzerler, çünkü kültürleri pek çok bakımdan yakın zamana kadar *ırk* sözcüğüyle anlatılmak istenen şu "dozu değişkenlik gösteren genetik özellikler" ile karşılaştırmak mümkündür. Özelliklerin çeşitliliğine bağlıdır kültür ve bu özelliklerin bir kısmı, komşu ya da uzak kültürlerle farklı ölçülerde paylaşılır; bazı özelliklerse az çok belirgin bir şekilde kültürleri birbirinden ayırır. Bu özellikler bir sistem içinde dengelenir; bu sistem de ilerlemeye ve çoğalmaya daha uygun olan başka sistemler yavaş yavaş ortadan kalkmasın diye öyle ya da böyle hayatta kalmak zorundadır. Farkların ortaya çıkması için, bir kültürü komşu kültürlerden ayırt etmeyi sağlayan sınırların yeterince belirginleşmesi için gereken koşullar, topluluklar arasında biyolojik farklara yol açan koşullarla hemen hemen aynıdır: uzun bir süre nispeten yalıtılmış olmak, kültürel ya da genetik bakımdan sınırlı alışverişte bulunmak gibi. Kabaca bir tahminle, kültürel sınırlar genetik sınırlarla aynı role sahiptir; kültürler vücutlar üzerinde ne kadar çok iz bırakırlarsa, genetik sınırları da o denli iyi gösterirler: Giyim kuşam, saç ve süslenme

tarzı, kulağını delme veya sünnet olma gibi işlemler ve jestlerle, ırklar arasında bulunabilecek farklarla aynı türden farklar yaratırlar. Belli dış görünüşleri tercih ederek, bunları sürekli kılar ve yayarlar.

Otuz dört yıl önce, Unesco'nun talebi üzerine yazmış olduğum *Irk, Tarih ve Kültür* başlıklı kitapta, "koalisyon" kavramına başvurarak, gerçek anlamda birikimsel olan bir tarih için gerekli koşulları, yalıtılmış kültürlerin tek başlarına yaratamayacaklarını izah etmiştim.* Bunun için, farklı kültürlerin kendi paylarını gönüllü ya da gönülsüz olarak bir araya getirmeleri gerektiğini, tarih denen büyük oyunda, tarihin ilerlemesine imkân veren uzun dizileri gerçekleştirme şansına bu şekilde kavuşabileceklerini söylemiştim.

Günümüzde genetikçiler, biyolojik evrim hakkında çok benzer görüşler öne sürüyor: Gerçekte her genomun, bazı genlerin düzenleyici bir rol oynarken bazı genlerin beraberce tek bir özellik üzerine etkide bulunduğu, birden çok özelliğin tek bir gene bağlı olduğu durumlarda da bunun tam tersi bir sistem teşkil ettiğini ortaya koyuyorlar. Tek genom için geçerli olan durum, topluluk için de geçerlidir; topluluk (birden çok genetik mirasın bu topluluk içinde meydana getirdiği kombinasyonla) her zaman öyle bir olmalı ki optimal bir denge kurulabilmeli ve bu denge topluluğun hayatta kalma şansını artırabilmelidir. Bu bakımdan denebilir ki genetik rekombinasyonlar toplumların tarihinde ne tür bir rol oynuyorsa, kültürel rekombinasyonlar da hayat tarzlarının, tekniklerin, bilgilerin, âdetlerin ve inançların evriminde o tür bir rol oynar. Zira genetik miraslarından dolayı yalnızca belli bir kültürü edinmeye yazgılı olan bireylerin soyundan gelenler özellikle dezavantajlıdır: Bu kişilerin maruz

* Claude Lévi-Strauss, *Irk, Tarih ve Kültür*, çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, İstanbul: Metis, 1994, s. 54-9. –*ç.n.*

kalacağı kültürel değişiklikler öyle hızlı ortaya çıkar ki genetik mirasları, yeni koşulların ihtiyaçlarına cevap vermek üzere evrilmeye ve çeşitlenmeye imkân bulamaz.

Öyleyse günümüzde antropologlar ve biyologlar, genel olarak hayatın, özel olarak da insan hayatının hep birörnek tarzda gelişemeyeceğinde hemfikirdir. Hayat her daim farklılık gerektirir ve doğurur. Bu zihinsel, toplumsal, estetik, felsefi farklılık, büyük insan toplulukları arasında biyolojik düzlemde var olan farklılığa hiçbir sebep-sonuç ilişkisiyle bağlı değildir. Bu farklılık, biyolojik farklılığa ancak bir başka düzlemde benzerlik gösterir.

Peki bu farklılık tam olarak neye dayanır? Sokaktaki insanı, siyah ya da beyaz tenli, düz ya da kıvırcık saçlı olmaya zihinsel ya da ahlaki bir anlam yüklemekten vazgeçirseniz bile, sokaktaki insanın hemen dört elle sarıldığı şu soru karşısında sessiz kalırsanız, hiçbir işe yaramaz: Doğuştan gelen ırksal eğilim diye bir şey yoksa, Batı tarzı uygarlıklar —bilindiği gibi— muazzam bir ilerleme kaydederken, nasıl olup da diğer ten renklerine sahip halkların oluşturduğu uygarlıkların bazısı yarı yolda, bazısı da binlerce, hatta on binlerce yıl geride kalmıştır? Kamuoyunda ırkların eşitsizliği meselesiyle doğrudan bağlantılı sayılan, insan kültürleri arasındaki eşitsizlik —ya da farklılık— meselesi üzerinde durmadığınız takdirde, ırkların eşitsizliği meselesini çözmüş gibi davranamazsınız.

Farklılığın Yol Açtığı İnfial Hissi

Şu halde, kültürlerin farklılığı öz niteliğiyle insanların önüne nadiren çıkmıştır: yani, toplumlar arasındaki dolaylı ya da dolaysız ilişkilerin sonucunda ortaya çıkan doğal bir fenomen olarak. İnsanlar bu fenomeni daha ziyade korkutucu ya da infial ya-

ratan bir şey olarak görmüştür. İyice yerleşmiş olduğundan içgüdüsel sanılan bir eğilim, en eski çağlardan beri insanları, kendi toplumlarında mevcut olanlarla hiç mi hiç ilgisi bulunmayan âdetleri, inançları, teamülleri ve değerleri inkâr etmeye sevk etmiştir. Antik Yunanlar ve Çinliler, kendi kültürlerine katılmamış olan halkları, dilimize "barbar" diye çevirdiğimiz sözcüklerle nitelemişlerdir. Etimolojik olarak bu sözcükler, sözü edilen bu iki kültürde kuşların cıvıldaşmasını akla getirir. Öyleyse bu sözcükler söz konusu halkları hayvanlar arasına katıyor; uzun süredir kullandığımız ve kökeni itibariyle "ormana ait" demek olan "vahşi" veya "yaban" (*sauvage*) sözcüğü de, insan kültürünün tersine, hayvan yaşamını çağrıştırır. Bu şekilde "kültürel farklılık" denen olgunun varlığı inkâr edilmiş oluyor; içinde yaşadığımız normlardan uzak düşen her şeyi —Almanca *Naturvölker* (doğa halkları, yaban halklar) sözcüğünün işaret ettiği gibi— tercihen kültürün dışına atıp doğaya dahil ediyoruz.

Hiç şüphe yok ki büyük felsefi ve dinsel sistemler (gerek Budizm, Hıristiyanlık, İslam, gerek Stoacı, Kantçı, Marksist öğretiler, gerekse çeşitli insan hakları bildirgeleri), bu tavra sürekli karşı çıkmıştır. Gelgelelim bu sistemler şunu gözardı eder genellikle: İnsan kendi doğasını, soyut bir insanlık içinde değil, zaman ve mekâna göre farklılık gösteren geleneksel kültürler içinde hayata geçirir. Hem ahlaken kendilerine zarar veren deneyimleri mahkûm etme hem de akıl erdiremedikleri farklılıkları reddetme eğilimine kapılan modern insanlar, bir yandan kültürlerin farklılığını hesaba katmalarına, bir yandan da kendilerini infiale sürükleyen ve şoke eden şeyleri ortadan kaldırmaya imkân veren birtakım orta yollar bulmaya çalışmışlardır.

Nitekim Batı düşüncesine uzun süre hâkim olan evrimcilik, kültür farklılığını sanki tamamıyla kabul ediyormuş gibi davranarak, aslında azaltmaya veya yok etmeye yönelen bir eğilim teşkil eder. Zira, gerek eski çağlardaki gerek uzak diyarlardaki

toplumların içinde bulundukları durumları, bu toplumları aynı doğrultuda ilerleten biricik bir gelişmenin safhaları gibi ele alırsak, bunlar arasında gözlemlenen farklılık salt görünüşte kalan bir farklılık olup çıkar. İnsanlık bir ve kendisiyle özdeş hale gelir. Yalnız, bu birlik ve özdeşlik tedricen ve her yerde farklı şekilde gerçekleşir.

Bu evrimci çözüm cazip olsa da gerçekleri aşırır basitleştirir. Kendi bakış açısından, her toplum, kendisinden farklı olan toplumları iki kategoriye ayırabilir: kendisiyle çağdaş, ama coğrafi bakımdan uzak olan toplumlar; kendisiyle hemen hemen aynı yerde, ama daha önce yaşamış olan toplumlar.

Birinci tip toplumlar arasında, zaman içinde birbirinin yerine geçmeye denk düşen ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Elektriği ve buharlı makineleri hâlâ bilmeyen toplumlar, Batı uygarlığının arkaik safhalarını önümüze sermez mi? Yazıyı ve madenciliği bilmemekle beraber kayaların üzerine şekiller çizen ve taştan âletler yapan yerli toplumlar ile on beş-yirmi bin yıl önce Fransa'da ve İspanya'da benzer faaliyetlerde bulunmuş meçhul halkları karşılaştırmamak mümkün mü? "Ortaçağı" Doğu'da, "XIV. Louis çağı"nı I. Dünya Savaşı öncesi Pekin'inde, "taş devri"ni Avustralyalı ya da Yeni Gineli yerlilerde bulmayan kaç Batılı seyyah vardır?

Bu yanlış evrimcilik son derece tehlikeli görünüyor bana. Yok olup gitmiş uygarlıkların ancak bazı veçheleri hakkında bilgi sahibiyiz ve ele alınan uygarlık ne kadar eskiyse söz konusu veçhelerin sayısı da o kadar az oluyor, zira bilinen veçheler zamana meydan okumuş veçhelerden ibaret kalıyor. Öyleyse buradaki işlem, parçayı bütün diye düşünmeye, iki uygarlığın belli veçhelerinin benzemesinden yola çıkarak bütün veçhelerin özdeş olduğu sonucuna varmaya dayalı. Oysa bu tür bir akıl yürütme mantıken imkânsız olmakla kalmıyor, pek çok örnekte gerçeklerle de çelişiyor.

Örnek olarak, Japonya hakkında Batı'ya uzun süre hâkim olmuş fikirlere bakabiliriz. Japonya üzerine II. Dünya Savaşı'na dek yazılmış neredeyse tüm eserlerde, Japonya'nın bütün bir XIX. yüzyıl boyunca, Ortaçağ Avrupası'ndakine benzer bir feodal rejimde yaşadığını; ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yani iki üç asırlık bir gecikmeyle, kapitalist çağa girdiğini ve sanayileşmeye kapılarını açtığını okuruz. Bütün bunların yanlış olduğunu biliyoruz artık. Zira her şeyden önce, askeri bir anlayışa sahip, dinamizm ve pragmatizmle dolu olan, Japon "feodalizmi" denen şeyin Avrupa feodalizmiyle ancak yüzeysel benzerlikleri vardır. Aslında son derece özgün bir toplumsal örgütlenme biçimini temsil eder. Ayrıca daha da önemli başka sebepler var: Daha XVI. yüzyılda Japonya sanayisi olan bir ulustu ve on binlerce zırh, kılıç, bir süre sonra da top ve tüfek üretip Çin'e ihraç etmişti. Aynı çağda, Japonya'da Avrupa'nın herhangi bir ülkesinden çok daha fazla insan yaşıyor, daha çok üniversite bulunuyordu, okuma yazma oranı da daha yüksekti; sonuç olarak, Batı'ya hiçbir şey borçlu olmayan bir ticaret ve finans kapitalizmi, Meiji restorasyonundan önce gelişme halindeydi.

Demek ki iki toplumun aynı gelişim çizgisinde art arda yer alması şöyle dursun, aslında bu iki toplum paralel yollar izlemiş, ama bunu tarihin her ânında muhakkak çakışacak şekilde yapmamışlardır; sanki ellerinde aynı oyun kâğıtları varmış da bunları farklı sırayla oynamaya karar vermiş gibidirler. Yapılabilecek başka pek çok karşılaştırma gibi, Avrupa ile Japonya karşılaştırması da tek yönlü ilerleme fikrine meydan okur.

Peki bütün bunlar, aynı çağı paylaşmış ama birbirlerinden uzak olan toplumlar için geçerliyse, yukarıda belirttiğim ikinci tipte toplumlar, yani belirli bir yerde şu anda bulunan toplumdan önce var olmuş toplumlar için de geçerli midir? Mekân içinde birbirlerinden uzak toplumları aynı hiyerarşiye yerleştirmek için başvurduğumuzda son derece dayanıksız olan çizgisel tarih

hipotezi, bu durumdaysa pek de kaçınılabilir bir şey gibi görünmüyor. Paleontoloji, prehistorya ve arkeolojinin örtüşen tanıklıkları sayesinde biliyoruz ki günümüzde var olan büyük uygarlıkların yerleşmiş olduğu bölgelerde, vaktiyle büyük oranda taş yontan *Homo* cinsine mensup çeşitli türler yaşıyordu. Zamanla bu taş âletler daha rafine ve kusursuz hale geldi; yontma taş yerini cilalı taşa, kemiğe ve fildişine bıraktı; bunları çömlekçilik, dokumacılık, tarım izledi ve yavaş yavaş madencilik ortaya çıktı ki burada da bazı evreleri ayırt edebiliriz. Hal böyleyken, gerçek anlamda bir evrimden söz edilemez mi?

Gerçi bu su götürmez ilerlemeleri düzenli ve sürekli bir dizi haline sokmak sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Birbirini izleyen evrelerin bulunduğu uzun zamandır bilinen bir şey: yontma taş devri, cilalı taş devri, bakır çağı, bronz çağı, demir çağı... Her şey bu kadar basitti işte. Oysa bugün biliyoruz ki cilalı taş devri ile yontma taş devri kimi yerlerde yan yana var olmuştur; ayrıca cilalı taş, teknik bir ilerlemenin sonucunda değil (zira cilalama, hammadde bakımından, yontmaya kıyasla çok masraflıdır), şüphesiz daha "gelişmiş" olan, çağdaş komşu uygarlıkların kullandığı bakır ya da bronz silahlar ve âletlerin aynısını taştan yapma girişiminin sonucunda ağır basmış bir tekniktir. Dünyanın ele alınan bölgesine göre, çömlekçilik cilalı taşla kâh aynı zamanda ortaya çıkmış, kâh onu öncelemiştir.

Yakın zamana kadar, farklı taş yontma tekniklerinin —"vurarak" işleme, "koparak" işleme, "keserek" işlemenin— alt paleolitik, orta paleolitik, üst paleolitik diye adlandırılan üç aşamalı bir tarihsel ilerlemeyi yansıttığı düşünülüyordu. Bugünse, bu üç biçimin eşzamanlı olarak var olduğu, tek yönlü bir ilerlemenin aşamaları değil de çok karmaşık bir gerçekliğin veçheleri, "yüzleri" diye yorumlanabileceği kabul ediliyor. Taş işleme teknikleri, yüz binlerce, belki de milyonlarca yıl önce, *Homo Sapiens*'in atası olan *Homo Erectus* denen türün eseridir. Bu

teknikler ancak neolitik çağın sonunda aşılabilmiş bir giriftliğe ve inceliğe delalet eder.

İnsanlığın kaydettiği ilerlemelerin gerçekliğini yadsımak mümkün değil. Yapmamız gereken tek şey bu konuyu daha incelikli bir bakış açısıyla ele almak. Bilgimizin gelişmesi, zamansal olarak art arda dizmeye alışık olduğumuz uygarlık biçimlerini mekâna yaymaya davet ediyor bizi.

İlerleme ne zorunlu ne de sürekli bir şeydir. Sıçramalarla, atılımlarla ya da —biyologların diyebileceği gibi— mutasyonlarla mesafe kaydeder. Bu sıçramalar ve atılımlar her zaman öne doğru olmaz. Yön değiştirmeler olur; bir nevi, aynı anda pek çok hamleyi ancak farklı farklı yönlerde yapabilen, satranç oyunundaki at gibi. İnsanlığın ilerlemesi, bir kişinin merdivenleri yavaş yavaş çıkması gibi bir şey değildir. Daha ziyade kumarbazın talihinin, gözü önünde, masanın üstünde yuvarlanan o üst üste attığı zarlara bağlı olması gibi bir durumu düşündürür. Bir zarla kazandığını öbür zarda kaybetme tehlikesi hep vardır; ancak şansı yaver giderse, tarih birikimsel olur, yani kazançlar birikerek yararlı bir bileşim oluşturur.

Peki gözlemcinin, ait olduğu uygarlığın ilgisini çekmeyen birtakım yararlı bileşimleri kendi bakış açısı doğrultusunda gerçekleştiren bir uygarlık karşısında tavrı ne olur? Bu gözlemci söz konusu uygarlığı dural diye nitelemeye meyletmeyecek midir? Başka bir deyişle, dural tarih ile birikimsel tarih arasında yapılagelen ayrım (biri yeni fikirleri ve buluşları toplar, belki aynı ölçüde etkin olan öbüründeyse her buluş, en baştaki yönden hiçbir zaman kalıcı olarak ayrılmayacak bir tür dalgalı akış içerisinde çözülüp gider), farklı bir kültürü değerlendirirken hâlâ benimsediğimiz kavim-merkezli bakış açısının sonucunda ortaya çıkmıyor mu? Öyleyse bizimkine benzer bir yönde gelişen her kültürü "birikimsel" addedeceğiz. Diğer kültürler ise bize durağan görünecektir; bunun sebebi de gerçekten böyle ol-

maları değil, gelişme doğrultularının bizler için hiçbir şey ifade etmemesi, kullandığımız referans sistemlerine ait unsurların karşılaştırılabilir olmamasıdır.

"Kusurlu Olanın Sanatı"

Çok önemli bulduğum bu noktayı daha iyi anlatabilmek için, geçmişte pek çok karşılaştırmaya başvurdum. Şimdi izninizle bunlardan bahsedeceğim.

İlk olarak, açıkladığım tavır, pek çok açıdan, içinde yaşadığımız toplumlardaki tavra benziyor; kendi toplumlarımızda yaşlılar ve gençler olaylara aynı tepkiyi göstermez. Yaşlılar genel olarak, yaşlılıklarında akıp giden tarihi dural addederken, gençliklerinde tanık oldukları tarihi birikimsel sayarlar. Artık aktif olarak iştirak etmedikleri, hiçbir rol oynamadıkları bir çağın onlar için hiçbir anlamı yoktur. Bu çağda hiçbir şey olmaz, ya da onlara göre, olup bitenler olumsuz özelliklerden başka bir şey sergilemez. Torunları ise bu çağı, büyüklerinin yitirmiş olduğu bir coşkuyla yaşar.

Keza yaşadığımız toplumlarda, siyasi bir rejimin aleyhtarları söz konusu rejimin evrildiğini kolay kolay kabul etmezler. Normal hayatın eski seyrine dönebilmesi için son bulması gereken bir nevi fasılaymış gibi, bu rejimi topyekûn mahkûm eder, tarihten dışlarlar. Aynı rejimin militanlarının anlayışı ise farklıdır, iktidardaki partinin mekanizmasında önemli bir yer edindikleri ölçüde daha da farklılaşır.

O halde, ilerleyen kültürler ile dural kültürler arasındaki karşıtlık, yoğunlaşma farklılığı diye adlandırabileceğim bir şeyin sonucunda ortaya çıkıyor gibi. Mercekten belli bir uzaklığa yerleştirilmiş bir cisme "ayarlanmış" bir mikroskopla bakan bir gözlemci, uzaklık ne kadar az olursa olsun o cismin ötesine be-

risine yerleştirilmiş cisimleri, karışık ve bulanık görür, ya da hiç görmez bile: Bakışı aralarından geçer gider.

Keza trende oturan bir yolcu için de, camdan gördüğü diğer trenlerin hızı ve boyu, aynı ya da zıt yönde gitmelerine bağlı olarak farklılık gösterir. Bu farazi yolcu bulunduğu trene nasıl sımsıkı bağlıysa, bir kültürün her bir mensubu da yaşadığı kültüre öyle bağlıdır. Doğar doğmaz, aile çevresi ve toplumsal ortam; değer yargıları, motivasyonlar, ilgi alanları ve ayrıca uygarlığımızın geçmişi ve geleceği hakkında bize telkin edilmiş fikirlerden oluşan karmaşık bir referans sistemini zihnimize işler. Hayatımız boyunca gerçek anlamda bu referans sistemiyle hareket ederiz. Ait olduğumuz sistemin başka kültürlerin, başka toplumların sistemlerini anlamamıza imkân tanımadığı durumlarda da kendi sistemimizin o sistemler üzerinde uyguladığı tahriflerle kavrarız onları. Öyleyse bir kültürü âtıl ya da dural diye nitelemeye her kalkıştığımızda, kendi kendimize şu soruyu sorsak iyi olur: Görünürdeki bu durallık söz konusu kültürün asıl ilgi konuları hakkındaki bilgisizliğimizden kaynaklanıyor olabilir mi; peki bizimkinden farklı kriterlere sahip olan bu kültür de bize karşı aynı yanılsamanın kurbanı mıdır? Başka bir deyişle, bu kültürler sırf birbirine benzemiyorlar diye birbirlerine hiç ilgi duymayacaktır.

İki-üç asırdan beri, Batı uygarlığı temelde bilimsel bilgiye ve uygulamalarına adamıştır kendini. Bu kriter benimsendiği takdirde, toplumların gelişmişlik derecesinin göstergesi kişi başına düşen enerji miktarı olur. Ama kriter, çok zor coğrafi koşulların üstesinden gelmek olsaydı, galip gelen Eskimolar ile Bedeviler olurdu. Demografik bir dengesizliğin doğurduğu psikolojik riskleri azaltabilecek felsefi ve dinsel bir sistemi geliştirmeyi Hindistan kadar iyi başarabilmiş uygarlık yoktur. İslam ise —teknik, iktisadi, toplumsal ve dinsel— insan faaliyetlerinin hepsinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu kabul eden bir te-

ori geliştirmiştir; insana ve dünyaya ilişkin bu yaklaşımın, ortaçağın düşünsel yaşamında Araplara nasıl önemli bir yer kazandırdığını biliyoruz. Maddiyat ile maneviyat arasındaki bağlar ve insan vücudu denen üstün makinedeki kaynakları kullanma gibi alanlarda, Doğu ve Uzakdoğu, Batı'dan binlerce yıl ileridedir. Teknik ve ekonomik planda geri kalmış olan Avustralyalılar da öyle karmaşık toplum ve aile sistemleri geliştirmişlerdir ki bunları kavrayabilmek için, birtakım modern matematik yöntemlerine başvurmak gerekir. Avustralyalıların akrabalık konusunda ilk teorisyenlerden oldukları kabul edilebilir.

Afrika'nın katkısı daha karmaşıktır, aynı zamanda daha az bilinir, zira Afrika'nın Eski Dünya'da *eritme potası* olarak oynadığı rolü ancak yeni yeni kavramaya başlıyoruz. Mısır uygarlığı ise Asya ve Afrika'nın ortak eseri olarak anlaşılabilir ancak. Ayrıca hem Batılılar için uzun süre gizli kalan, eski Afrika'nın büyük siyasal sistemleri, hukuk alanındaki katkıları, felsefi düşünce sistemi, hem de plastik sanatları ve müziği çok verimli bir geçmişin çeşitli yüzleridir. Son olarak, Kolomb öncesi Amerika'nın, Eski Dünya'nın maddi kültürüne yaptığı katkıları düşünebiliriz. Öncelikle patates, kauçuk, tütün ve (modern uyuşturucuların temeli olan) koka, pek çok bakımdan, Batı uygarlığının dayandığı ayaklardan dördünü oluşturuyor. Fıstık Avrupa'da hiç bilinmiyor, mısır henüz yayılmamışken, bunlar Afrika ekonomisini ıslah etmiştir; keza kakao, vanilya, domates, ananas, acı kırmızı biber, pek çok fasulye, pamuk ve kabak türü. Son olarak da *sıfır*: Aritmetiğin ve dolaylı olarak modern matematiğin temelinde yatan sıfır, Hintliler tarafından keşfedilip Araplar aracılığıyla Avrupa'ya yayılmadan en az beş yüzyıl önce Mayalar tarafından bilinip kullanılıyordu. Belki de bu nedenle Maya takvimi hesaplarında aynı çağdaki Eski Dünya takviminden çok daha isabetlidir.

Şimdi Avrupa ile Japonya örneğine dönelim. Hiç şüphe yok

ki XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa ve ABD sanayileşme ve makineleşme bakımından daha ileriydi. Batı, insanlığın doğa üzerindeki nüfuzunu muazzam ölçüde artırmaya imkân sağlayan her tür uygulamaya kaynaklık edecek bilimsel bilgide daha ileri gitmeyi başarmıştı. Ama bu durum bütün alanlar için geçerli değildir; çelik metalürjisi ve organik kimya gibi alanlar buna örnektir. Japonların bugün biyoteknolojide başı çekmelerinin nedeni belki de vaktiyle madene su verme ve mayalama tekniklerinde fazlasıyla gelişmiş olmalarıdır. Şimdi bir de edebiyatı ele alalım. İncelik ve psikolojik derinlik bakımından *Genci monogatari* ile kıyaslanabilecek eserler Avrupa'da ancak XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. XIII. Yüzyıl Japonyası'ndaki vakanüvislerin şiirsel hayal gücünün ve dokunaklı melankolisinin benzerini bir hatıratta bulabilmek için de Chateaubriand'ı beklememiz gerekir.

İlk konferansımda Avrupa'nın "ilkel" denen sanatlara ilgi göstermesinin tarihinin yüzyılı bulmadığını kaydetmiştim. Japonya'da ise benzer bir ilgi, Japon estetlerin Koreli mütevazı köylülerin elinden çıkma çömleklere, eserlere, vb. duyduğu tutku dolayısıyla ta XVI. yüzyıla dek uzanır. Japonlarda işlenmeden bırakılmış malzemelerden, pürüzlü dokulardan, imalat hatalarından, bozuk ya da asimetrik biçimlerden, kısacası arkaik üslupların büyük teorisyeni Yanagi Soetsu'nun "kusurlu olanın sanatı" dediği şeylerden duyulan zevk bu tutkuyu teyit eder. İlk yaratıcıları tarafından bilinçli bir şekilde üretilmemiş olan bu "kusurlu olanın sanatı" Japonya'da *raku* denen seramik sanatını, Koetsu gibi usta bir çömlek sanatçısının cüretkâr sadeleştirmelerine, grafik ve plastik sanatlar alanlarında da Sotatsu ve Korin gibi ressam ve dekoratörlerin eserlerine ilham vermiştir.

Sözü şuraya getirmek istiyorum: XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'yı büyüleyen ve estetik duyarlılığının gelişmesini sağlayan şey, Rimpa okulunun üne kavuşturduğu, Japon sanatı-

nın bu yönüdür işte. Bu sayede, Avrupa'nın ilgisi yavaş yavaş artmış, "ilkel" denen sanatlara da yabancı kalmamıştır. Ama burada yanılgıya düşmeyelim: Bu tutkuya Batı'yı hazırlayan şey, —bugünkü Batı tahmin edemez ama— Japon sanatıdır, zira zikrettiğim Japon sanatçıları arkaizm bakımından benzer sanatlardan yüzyıllar önce ilham almış ve kendi adlarına birtakım dersler çıkarmışlardır.

Verdiğim belki küçük ama açıklayıcı bir örnek. Düşünceler ve zevklerin çoğunlukla daire çizdikleri zaman öne gittiklerine, ilerlediklerine inanırız. Dolayısıyla bunların başlangıç noktasına dönüşlerini cüretkâr bir ilerleme olarak görürüz.

Kaldı ki en çok dikkat çekmesi gereken husus, parça parça katkılar değildir. Tarihte ilklere haddinden fazla önem verilir: Batı'da yazı için Fenikelilere; kâğıt, barut, pusula için Çinlilere; cam ve çelik için Hintlilere... Bu unsurlardan çok, her kültürün bunları ilişkilendirme, muhafaza etme ya da dışlama tarzları önemlidir. Kültürleri özgün kılan şey, sorunlara getirdikleri kendilerine özgü çözümler ve bütün insanlar için genelde ortak olan değerleri farklı perspektiflere yerleştirmeleridir daha çok: Zira istisnasız bütün insanların bir dili, birtakım teknikleri, sanatı, müspet bilgileri, dinsel inançları, toplumsal ve siyasal bir örgütlenmesi vardır. Ama bunların dozları hiçbir zaman birebir aynı değildir. Antropolojinin amacı da münferit olguların envanterini çıkarmaktan ziyade, bu tercihlerin gizli sebeplerini anlamaktır.

Kültürel Görecilik ve Ahlaki Yargı

Yukarıda ana hatlarını çizdiğim öğretiye "kültürel görecilik" deniyor. Bu öğreti ne ilerlemenin bir gerçek olduğunu yadsır ne de, belirli bir veçheyle sınırlı kalmak koşuluyla, birtakım kül-

türler arasında sıralama yapılabileceğini. Gelgelelim kültürel görecilik, kısıtlı da olsa bu imkânın üç sınırlamayla karşı karşıya olduğunu doğrular.

İlk olarak, insanlığın evrimine genel bir perspektiften bakıldığında ilerleme su götürmez bir gerçek olsa da, kendini yalnızca belli alanlarda ayan beyan açığa vurur ve bu durumda dahi sürekli bir ilerlemeden söz edilemez, duraklama dönemleriyle kısmi gerilemelerden muaf değildir.

İkinci olarak, antropolog özellikle araştırdığı sanayi öncesi toplumları derinlemesine inceleyip karşılaştırırken görür ki bütün toplumları tek bir cetvel üzerinde sıralamaya imkân tanıyacak ölçütler bulmak mümkün değil.

Son olarak da antropolog şu ya da bu inanç sistemine yahut şu ya da bu toplumsal örgütlenme biçimine ilişkin değerler hakkında düşünsel ya da ahlaki mahiyette yargılarda bulunamayacağını açık açık söyler. Aslında antropoloğa göre, ahlak ölçütleri (varsayımsal olarak) bunları benimseyen toplumun ürünüdür.

Antropologlar inceledikleri toplumlara duydukları saygıdan ötürü, herhangi bir kültürün karşılaştırmalı olarak taşıdığı değere dair yargıda bulunmaktan kaçınırlar. Bütün kültürlerin, bir başka kültür üzerinde doğru bir yargıda bulunmaktan esasında âciz olduğunu, zira hiçbir kültürün kendi kendinden kurtulamayacağını ve dolayısıyla değerlendirmelerinin çaresi bulunmayan bir göreciliğe mahkûm olduğunu söylerler.

Dolayısıyla günümüzde antropolojinin karşısındaki en büyük sorunlardan biri de şu: Yaklaşık yüzyıldır, birbirinin peşi sıra bütün toplumlar Batı modelinin üstünlüğünü kabul etmedi mi? Bütün dünyanın yavaş yavaş Batı'nın tekniklerini, hayat tarzını, giyim kuşamını ve hatta eğlencelerini benimsediğini görmüyor muyuz?

Asya'daki kalabalıklardan tutun ta Güney Amerika ya da Melanezya'daki ücra ormanlarda yaşayan kabilelere kadar, ta-

rihte bir benzeri daha olmayan bir fikir birliği olmuştur yakın zamana dek: Bir uygarlık diğer hepsinden üstün görülmüştür. Batı tarzı uygarlık kendi kendinden kuşku duymaya başladığı anda, son elli yılda bağımsızlığa kavuşmuş olan halklar, en azından yöneticilerinin ağzından, bu savı savunmaya devam etti. Hatta bu kişilerden, antropologları, gelişmeye engel olan, geçerliliğini yitirmiş uygulamalara özel bir ilgi uyandırarak varlıklarının sürmesini sağlamakla, kolonyal tahakkümü sinsice ayakta tutmakla suçlayanlar bile oldu. Burada izninizle bir anımı aktarayım: 1981'de bazı meslektaşlarım ve öğrencileriyle beraber Güney Kore'de dolaşıyordum, öğrenciler kendi aralarında konuşurlarken şöyle diyorlarmış: "Bu Lévi-Strauss da, kardeşim, yok olup gitmiş şeylerden başka bir şeye ilgi duymuyor ki!" Kısacası, kültürel görecilik dogması, antropologların bu göreciliği yürürlüğe sokarak korumaları gerektiğine inandıkları kişilerce dahi tartışmaya açılmaktadır.

Bu durum, antropoloji ve bütün insanlık için çok ciddi bir sorun teşkil eder. Bu üç konferans boyunca pek çok kez şunu vurguladım: Coğrafi mesafeler, dilsel ve kültürel engeller yüzünden bugüne dek birbirlerinden ayrı olan toplumların yavaş yavaş kaynaşması; yüz binlerce, belki de bir-iki milyon yıldır, birbirlerinden kalıcı anlamda kopmuş ve hem biyolojik hem de kültürel bakımdan farklı şekillerde evrilmiş topluluklar halinde yaşayan insanlara ait dünyanın sonuna gelindiğine işaret ediyor. Sanayi uygarlığının yayılması sonucunda meydana gelen altüst oluşlar, ulaşım ve iletişim araçlarının artan hızı bu engelleri ortadan kaldırmıştır. Ama aynı zamanda, bu engellerin, yeni genetik kombinasyonların ve kültürel deneylerin gelişebilmesi ve sınanabilmesi için sunduğu fırsatlar da ortadan kalkmıştır.

Hiç şüphe yok ki, farklılıklarını yitirmemiş insanlar arasında bir gün eşitliğin ve kardeşliğin hüküm süreceğini hayal ediyoruz. Ama kendimizi kandırmayalım. Büyük yaratıcı hamlelerin

ortaya çıktığı çağlarda, iletişim farklı yerlerdeki ortakların birbirlerini özendirmesine yetmiş, ama (gerek bireyler gerek topluluklar arasında kaçınılmaz olan) engellerin ortadan kalkıp çok kolay birtakım alışverişlerin bu farklılığı iç içe geçirip birörnekleştirmesine yetecek kadar sık ve hızlı olmamıştır.

Zira şurası bir gerçek: İlerlemek için, insanların işbirliği yapması gerekir ve bu işbirliği sırasında katkılar yavaş yavaş özdeşleşir; bu işbirliğini verimli ve gerekli kılansa tam da en baştaki farklılıktır. Bütün ilerlemelerin kaynağı olan bu ortak oyunun, uzun ya da kısa vadede, her oyuncunun kaynaklarını homojen hale getirmek zorundadır. Şayet farklılık bir önkoşulsa, oyunun uzaması icap ettikçe, kazanma şansının gitgide azalacağını da kabul etmek gerekir.

Antropolojiye göre, günümüzde modern insanlığın karşı karşıya kaldığı açmaz da budur işte. Her şey, insanlığın "küresel bir uygarlığa" doğru seyrettiğini gösteriyor. Peki ama, yukarıda göstermeye çalıştığım gibi, uygarlık kavramı kendi aralarında çok farklılık gösteren kültürlerin bir arada var olmasını içeriyor ve gerektiriyorsa, bizzat bu "küresel uygarlık" kavramı çelişkili bir kavram değil midir?

Günümüzde Japonya'nın gerek Avrupa'da gerek ABD'de yaşayan insanlarda uyandırdığı hayranlık yalnızca teknikteki ilerlemelerine ve ekonomideki başarılarına bağlı değildir. Bu hayranlığın nedeni, büyük ölçüde şu belli belirsiz duygudur: Bütün modern toplumlar içinde, bu iki kayalık arasında düzgün yol almayı ve XX. yüzyılda insanlığı pençesine alan çelişkileri aşmayı sağlayan hayat ve düşünce formüllerini geliştirmede en çok Japon toplumu başarılı olmuştur.

Japonya küresel uygarlığa kesin surette dahil olmuştur. Ama bugüne dek, bu işi kendi karakterini yadsımadan yapmayı başarabilmiştir. Meiji restorasyonu döneminde, dünyaya açılmaya karar verdiği zaman Japonya, kendi değerlerini korumak istiyor-

sa teknik bakımdan Batı'ya yetişmesi gerektiğine ikna olmuştu. Azgelişmiş diye adlandırılan onca toplumun aksine, Japonya yabancı bir modele gözü kapalı teslim olmamıştı. Çeperlerini koruyarak manevi ağırlık merkezini daha sağlama almak amacıyla, ağırlık merkezinden bir anlığına uzaklaşmıştı yalnızca.

Japonya yüzyıllar boyunca, iki tavır arasında bir denge tutturmuştur: Günü gelince dış etkilere açık ve bunları özümsemeye hazır olmuş, günü gelince yabancı katkıları özümsemek ve bunlara kendi damgasını vurmak amacıyla kendine zaman tanıdığı durumlarda olduğu gibi, içine kapanmıştır. Japonya'nın iki tavır arasında gidip gelmekte ve hem yerel tanrılara hem de "misafir" dediği tanrılara bağlanmakta sergilediği şaşırtıcı yetenek, şüphesiz Japonların aşina olduğu hususlardır ki ben bu konuda ahkâm kesecek değilim. Tek istediğim, birkaç örnek vererek bu hususların Batılı gözlemcilere nasıl da çarpıcı geldiğini daha anlaşılır kılmak.

İkinci konferansımda geleneksel tekniklerin (*know-how*) korunmasının aciliyetine parmak basmıştım. Japonlar *ningen kokuho*, yani "yaşayan ulusal hazineler" denen sistemi oluşturarak bu soruna bir çözüm getirmiştir. Bu arada kendi ülkemdeki resmi makamların, doğrudan Japonya'dan esinlenmiş bir sistemi, Fransa'da kurmak üzere bugünlerde birtakım hazırlıklar yaptığını söylersem, herhalde bir devlet sırrını ifşa etmiş olmam.

Fransızlar açısından, Japonya tarihinin özellikle öğretici olan bir başka yönü de, iki ülkenin sanayi çağına girerken izlediği farklı —hatta diyebilirim ki karşıt— yollardır. Fransa'da hukukçular ve bürokratlardan oluşan bir burjuvazi, mal mülk peşinde koşan köylüleri de yanına alarak, hem hükmü kalmamış imtiyazları ortadan kaldıran hem de kapitalizmi daha doğmadan öldüren bir devrim gerçekleştirmiştir. Japonya ise, kaynaklarına kadar uzanarak, halkı ulusal cemaate katmak amacı

da taşıyan bir restorasyon gerçekleştirmiştir. Ama geçmişi yok etmek yerine ondan yararlanmıştır. Japonya mevcut olan insan kaynağını eksiksiz olarak yeni düzenin hizmetine sokabilmiştir, çünkü böylece hem eleştirel düşünceler ortalığı kasıp kavurma imkânını bulamamış, hem de —pirinç üretiminden önceki zamanlara kadar uzanan ve pirinç üretimine de dahil olan— sembolik temsillerin oluşturduğu koca bir sistem, imparatorluk iktidarına, akabinde de sanayi toplumuna ideolojik bir dayanak sağlayacak kadar sağlam kalmıştı.

Özetle, biz Batılıların Japonya'ya yönelttiğimiz bakış şunu teyit eder: Her bir kültür ve insanlığı meydana getiren bütün kültürler, kâh birbirlerine göre farklı safhalarda bulunarak, kâh eşzamanlı var olarak, ama hep ikili bir ritme, bir açılma ve kapanma ritmine göre işleyerek, ayakta kalıp serpilebilirler ancak. Her kültür, özgün olmak ve başka kültürlerle beraber zenginleşmelerine imkân veren farklılıkları muhafaza etmek için, kendi kendine sadık kalmak zorundadır; bunun da bedeli, farklı değerlere sağır kalmak, tamamen ya da kısmen duyarsız olmaktır.

Bu konferansları vermekten çok büyük onur duydum. Beklenen belki antropolojinin Japonlara bir şeyler öğretmesiydi. Ama Japonya'ya merakla, sempatiyle ve hiç kaybolmayan bir ilgiyle dördüncü kez geliyorsam şayet, bunun sebebi —ki her yeni ziyaretim beni daha bir ikna ediyor— Japonya'nın modern insanın sorunlarını ortaya koyarken izlediği emsalsiz yol ve önerdiği çözümlerle, antropolojiye pek çok şey öğretebilecek olmasıdır.

—

Claude Lévi-Strauss

Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji

Antropoloji nasıl bir bilimdir? Modern dünyada insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm önerebilir mi? Peki modern dünyanın "ilkel" denen insanlardan alacağı dersler olabilir mi? Kitap çeşitli somut örneklerle yanıt arıyor bu tür sorulara. Sözgelimi: "Yeni Gine'nin iç kısımlarında yaşayan halklar misyonerlerin futbol oynadığını görüp, bu oyunu büyük bir hevesle benimsemişlerdi. Ama iki takımdan birinin galibiyeti yerine iki takımın da galibiyet ve mağlubiyet sayısı eşit oluncaya kadar maç yapmaya devam ediyorlardı. Oyun bizdeki gibi, bir taraf galip gelince değil, iki tarafın da mağlup olmadığı kesinleşince sona eriyordu."

Claude Lévi-Strauss, modern toplumlarda biyoloji alanındaki taşıyıcı annelik, sperm bankası ve benzeri gelişmelerle birlikte ortaya çıkan hukuksal sorunları, nüfusun sürekli artmasıyla bulaşıcı hastalıkların yayılması arasındaki ilişkiyi tartışıyor. Yetişkinlerin günde 2-4 saat çalışarak bütün nüfusu besleyebildiği "ilkel" toplumlar ile en az 8 saat çalıştıkları halde aç ve evsiz kalanların sayısının her geçen gün arttığı "ileri" toplumlar arasındaki karşıtlığa dikkat çekiyor.

Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji, hem Lévi-Strauss'un düşüncesini hem de genelde antropolojiyi herkesin anlayabileceği bir dille tanıtmakla kalmıyor, günümüzün sorunları üstüne daha geniş bir bakış açısıyla düşünmeye de davet ediyor bizleri.

THG
0365854
CAZ

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-975-342-860-6

9 789753 428606

Metis Yayınları
www.metiskitap.com